

BENEDEK ELEK

ÉDES ANYAFÖLDEM! :
EGY NÉP S EGY EMBER
TÖRTÉNETE (1. KÖTET)

Benedek Elek

**Édes anyaföldem! : Egy nép s
egy ember története (1. kötet)**

«Public Domain»

Elek B.

Édes anyaföldem! : Egy nép s egy ember története (1. kötet) /
B. Elek — «Public Domain»,

Содержание

AZ OLVASÓNAK	5
ELSŐ FEJEZET	6
MÁSODIK FEJEZET	23
HARMADIK FEJEZET	33
Конец ознакомительного фрагмента.	37

Édes anyaföldem! : Egy nép s egy ember története (1. kötet)

AZ OLVASÓNAK

A magyar nemzet ezeréves életének legszomorubb tavaszán fogtam e könyv írásába: az első fejezetek egy-két keserű kiszólását ez magyarázza. Azzal az érzéssel ültem íróasztalomhoz, hogy e könyv írói pályám utolsó könyve lesz – halálom után ha nyilvánosságra kerül. A vörös fergeteg elvihartzott, úgy tetszik, dereng a magyar ég, nem kell írásomat az asztalfiában rejtegetnem. Az ország színe előtt róhatom le régi adósságomat ama nép iránt, amely ezer évig őrizte, védte a keleti határt, s jutalma: „honját a hazában“ nem leli... Ugy állítom ország színe elé a székely népet, amilyennek gyermekifjuságomtól életem alkonyáig láttam: erényeit nem tulozom, hibáit el nem titkolom. Gyermekifju koromban e népnek élete kedves, mosolygó idill, férfikorom s főképp életem alkonyának idején – dráma. Lélekrendítő dráma. A népem élete is, az enyém is. Az olvasó választhat hajlandósága szerint a két könyvre nőtt történet közül: idill az egyik, dráma a másik. Ám jól esnék, ha amaszt nem mosolyogná le, emettől nem riadna vissza.

A Nagykunság földjén, Tóth János kedves barátom meleg fészkében, folytattam s fejeztem be könyvemet. Reggelenként kaszálgattam, kapálgattam: így tápláltam az őserőt, az édes anyaföld legdrágább ajándékát. Így tudtam megóvni testemet, lelkemet az elernyedéstől. Kaszálgatás, kapálgatás, Kelet felé sóhajtozás, közbe-közbe irogatás, körülöttem hontalanságomnak, lelkem felétől elszakadt árvaságomnak nehéz bánatát enyhítő meleg szívek – legyen áldott a Móricztanyai ház, annak gazdája, minden lakója!

Móricztanyán, 1920 szeptember végén.

Benedek Elek.

ELSŐ FEJEZET

Ebben az író a faluját s a nemzetségét mutatja be

Kicsiny falu az én falum, legkisebb az egész vidéken s a legszebb. Gyermekkoromban alig hatszáz lakója volt s ennek is jófelerését az én nemzetségem tevé.

– Ez a falu, ennek a falunak erdeje, mezeje – emlegette gyakorizben édesapám – *ősfoglalás*. Három nemzetség az ősfoglaló: a Benedek-, a Benkő- s a Boda-nemzetség. A többiek: a Gálok, a Vajnák, a Bakók, a Putnokiak, a Lakatosok mind *jövevények*.

Két-háromszáz esztendeje éltek már itt a Gálok, a Vajnák, a Bakók, a Putnokiak, a Lakatosok, s édesapám szemében még mindig jövevények voltak. Nincs e mondásban kicsinylés, egyszerűen a történeti igazság megállapítása ez. Szegről-végről csaknem valamennyi jövevény familiával atyafiságba keveredtünk, s hogy messzebb ne menjek, édesapám anyja Gál Rebeka volt.

Már a Rebeka név sejteti az avatottabb olvasóval, hogy az én nemzetségem annak a népnek sarjadéka, amely még nem oly régen Mózes népének neveit igen kedvelé. Az öregebb rend emberek közt még szép számmal vannak Mózesek, Jakabok, Jákókok, Judák, Ezékiások, Izsákok, Timotheusok, Benjáminok, s dédapámnak, aki, a hagyomány szerint, nagyerejű, nagyvirtusu ember vala – Jeremiás volt a neve. Ezeknek a neveknek a gazdáit – e könyv írójával együtt – már mind a temetőkert felé tekintgetnek; a fiak, az unokák közt már alig akad bibliai nevű: a mi nevet az uri rend magához méltónak talált, mind eljutott az én falumba. Elhozta a vasut. Ide, az Isten háta mögé. Mind a temető felé tekintgetnek a Rebekák, Rákhelek, Judithok is, s bár büszkén emlegeti a nemzetségem, hogy Judith volt az ősanyja, (e névnél merül homályba a nemzetség terebélyes fája a XI. században), egyetlen Judith sincs köztünk, pedig ugy-e, szép e név?

Az én falum szinte félve huzódik meg Barót-patak jobb- s balpartján, igen szűk völgyecskében. Nemcsak a falu kicsiny, de a neve is: Kisbaczon. Nem csuda, ha szűk völgyecskében huzódott meg, ugyebár? Olyan szűk e völgy, hogy a falu hasonfelét szép szeliden emelkedő, lankás hegyoldalra toltatogatta idők során a szaporodás. Észak, kelet s dél felől szeliden csendesesen emelkedő hegyek karimázzák, s ha nyugoti oldalára is vet még egy kis hegyet a Világteremtő, tökéletes volna a kép rájája, legteljesebb a nép nyugodalma: nem háborítaná a nyugati szél, mely a civilizációval fagyos szeleket is röpit szárnyain. Ennek a szélnek *német szél* a neve. Nyilván sűrű oka volt őseinknek, hogy ennek nevezék...

Egy hosszukó tál, melynek kicsorbult egyik vége, ebben a tálban egy csudaszép bokréta: ez az én szülőfalum. Ebben a faluban minden háznak van gyümölcsfás és virágos kertje, s május havában, amikor itt a gyümölcsfák virágba borulnak, Csikorra tetejéről (a szomszédos „Csikországot” orra ez a hegy) óriás bokrétát lát ájtatosan bámuló szemed. Bokrétát, melynek szépségét a kikandikáló piros cserépfödél nem rontják, de sőt emelik. Az én gyermekkoromban ritka volt még a piros cserépfödél. Széles cserfa-zsindely barnállott az alacsony falu, magas tetejű házakon; naptól, esőtől fakult szalmazsupfödél jutott a pajtáknak meg a csűröknek; de akkor is megvolt minden háznak uccára mosolygó virágos kertje, minden kertnek a maga gyümölcsfája: rozszsalérő, fótos, zsiros, édes, írók (más néven: sólyom) páris almát, eleinérő, vagyis koránérő, nyakas, bartamisz körtét, moskotár, madárka perponce¹ szilvát termő fája: – akkor is egy szépséges szép bokréta volt az én falum, talán szebb a mainál. Bizonyosan szebb.

Vajjon az én unokáim gondolnak-e majd azzal a könnyező meghatottsággal az én gyümölcsös kertemre, mint ahogy én gondolok András nagyapáméra, mely századrésze sem volt az enyémnek? Az

¹ A besztercei, néhol Berzenczey-nek nevezett szilvát így hívják nálunk felé.

ő kertje – kert volt, semmi egyéb. Kert, amelynek minden fáját maga ülteté, a XIX. század hajnalán. Minden fa egy-egy óriás, kik szép sorjában álltak s hirdették a dédunokáknak is András nagyapó meleg szívét. A falu alsó végén volt a kert, a felső vége táján a mi házunk, s nyárnak és őszenek nem volt egy napja tán, hogy egy meztlábos kis fiu e faóriásokra föl ne másszon. Ma is érzem szájamban az eleinérő körte édes levét; ide száll a babos pettyes „zsiros“ alma illata a tulipántos ládából, melynek ruhanémüi közé néhányat elrejtegetett édesanyám. Ez az illat megörökösödött a ládában, a ruhanémü minden darabján, a lehelletemben, s hogy soha el ne szálljon, a lelkemben is. Látom az öklömnyi nagy nyakas körtét, a borizü írósalmákat, s még mindig mosolyognak rám a kerítés tövéből a sötétpiros málnaszemek – óh, édes jó András nagyapó, be nagy szived lehetett neked, hogy még málnabokrokot is ültetél, nekem, aki világon sem voltam akkor! Nekem, aki sohasem csókolhatám kezedet: tiz esztendő esik a te halálod s az én születésem közé.

Ezt a kertet nem őrizte senki más, csak Isten s a még romlásnak nem indult Becsület. Magas, födeles kerítés vette körül, nem a tolvajok ellen, csupán azért: ha kert, – legyen kert. Illó, hogy a képnek rámája is legyen, ugyebár? Galambbugos, ősrégi módi székely kapu szabta meg az elejét; madár- és virágdíszét nagyapó véste, faragta.

Vén emberek, kik 48 előtt játszottak a porban, – még görnyedez egy-kettő közülök – ma is büszkén emlegetik nagyapót, aki írásban és faragásban a falu s a vidék első embere vala.

– Azóta sem születék – vallják erős hittel – „Erdővidék országában“ ilyen soktudó ember.

Igy növeszti a nagyot még nagyobbra a távolság, az emlékezés, de bizonytalán nagy volt András nagyapó: ő a halhatatlanságnak dolgozott, mivelhogy gyümölcsfát ültetett. Nemcsak ültetett, de kedves fáinak külön kertet is szentele.

Ludpennával rajzolt gömbölyü betüi mind egy-egy nevető gyöngyszem. Minden mondata, mit kontraktusokba, protokulumokba vésett, kerek mondat, nincs egy henye szava. Pedig iskolája a falusi, akkor még latin szavakat is tanító iskola volt s a katonaélet! A katonaélet tizenkét esztendeje. Többet idegen tartományokban, mint a haza földjén. Mégis magyar betü volt az ő betüje s nem az a jobbra dülő, amely a Bach-korszakból maradt ránk örökül...

András nagyapó asszeszor volt, Bardocz-szék asszeszora, amely hivatalnak azért meg nem felelője a táblabíró, mert a táblabíró emléke hosszuszáru pipából pöfékelő, lustálkodó, nekigömbölyödött típusban maradt reánk, ellenben András nagyapó „fakó szekéren“ meg gyalogszerrel járta be falvait; nem volt nekigömbölyödött, de sőt inkább sovány ember vala; nem vette fel az uri viseletet: háziszőtt ruhát viselt, tán valamivel csinosabbat, mint az atyafiai. Olyan táblabíró volt ökgyelme, ki hol az ekeszarvát fogta, hol a pennát, hol a faragó fejszét, de az ő hivatalában restancia mégsem találtaték.

Vannak-e még ilyen emberek?

*

Hugó Viktor írja, hogy sok apát ismert, aki nem szerette a gyermekét, de egyetlen nagyapát sem, ki az unokáját ne szerette volna. Nem volt gyermeknek szeretőbb, melegebb szívü apja, anyja, mint nekem s még ma is, életem 60-ik esztendejében, meg-megsajdul a szívem, igaztalansággal vádolom a Sorsot, mely tőlem a nagyszülők becéző szeretetét megvoná. Csak *anyókára*, András nagyapó életpárjára emlékezem haloványan: szélütötten, tehetetlenül feküdt őt esztendőt a mi házunkban. Anyókának hivta, emlegette sokáig az egész falu: ennél jobbat, szebbet órára jegyezhetek-e föl? Utolsó *anyókaságát* az én ébredező életemnek szentelé. Kisdiák bátyám, néhány héttel az én születésem után, szörnyü halálnak halálával halt meg, s édesanyám az ő halálának *búsbetegje* lett. Egy hónapig szoptam a búsbeteg tejet, s most már értitek ugy-e, kevészavu, méléző ember mért levék? Anyóka gyöngé, reszkető keze leszakított édesanyám kebeléről, megmentvén ezzel anya és gyermek életét.

Amint nyílt, nyiladozott az elmém, sokat háborgott lelkem a nagy, a kegyetlen igazságtalanságon, amely anyóán esett. Hát ez a jutalma egy hosszú élet soha nem pihenő szeretetének? Őt esztendő s nyilódni magával tehetetlenül! A maga kezével nem moshatja arcát, nem fésülheti haját. A maga erején nem fordulhat Isten áldott napja felé. A maga kezével nem vihet ajkához egy kanál levest, ő, ki annyi gyermeket, unokát dajkált szent türelemmel.

De én láttam, mint ápolá anyóát a leánya, az én búsbeteg anyám. Mely gyöngéden emelte, forgatta gyöngé karjával anyóát. Én láttam, mint étette, mosdatta, törülgette a holt halovány arcot. Én hallottam az ő vigasztaló szavait. És emlékszem és soha el sem is feledem azt a pillanatot, amikor szólt nekem az édesanyám, megmosdatván anyóát: hamar, hozd ide a törülközőt! – igen, emlékszem, lekasztottam a kendőszegről, de nem vittem, hanem odadobtam anyóka ágyára... és – és – akkor vert meg engem először az édesanyám.

– Ó, ó, ne bánts, ne bánts. Gyermek. Nem tudja még, mit cselekszik.

Áldott jó anyókám!

Igazán nem tudhattam, mit cselekszem, hisz még négyéves valék. Én nem tudtam, mit cselekszem, de tudta a mindent tudó, mindent látó Isten, hogy mit cselekszik, amikor anyóát hosszú s nyilóddal jutalmazá. *Váratlan* gyermek volt az édesanyám. Anyóka öregedő asszony, amikor édesanyámat szive alatt rejtegeté. Igen, rejtegeté. A falusi hit szerint kései volt az ő termékenysége, s anyóka szégyenkezve rejtőzött az emberek szeme elől. Az uccára ki nem merészkedett, lopva, ijedezve osont végig a maga udvarán. És ime, anyóka csudálatos szép leánygyermeknek adott életet, akinek szépségénél csak jósága, hűsége volt teljesebb. Anyókaival nem történt igaztalanság, mert ő, a szentéletű asszony is egyszer bűnben találtaték: szégyenkezvén az ő áldott állapotának miatta. Az ő bűnének büntetésével Isten megintett minden asszonyi állatot: *ne sokalljátok az én ajándékomat*. Imé, tekintsen szemetek ide: itt fekszik magával tehetetlenül egy anya, ki titkos könnyeket hullatott, mert én az ő méhét megáldottam vala. *Az idejében* született gyermekek hol, merre vannak? Ki a temetőben, ki messze földön. De meghagytam néki az utolsót, a váratlant, a szégyenletet. Tekintsetek ide: láttatok-e anyát, aki szivéről szakadt gyermekét szentebb türelemmel ápolá, amilyen szent türelemmel ápolja anyját e leány?

Most már vallom és hirdetem, hogy ez a büntetés nem volt igazságtalan, sőt kegyetlen sem vala. Büntetés-e látni, hogy oly gyermeknek adtam életet, akinek jósága, türelmessége, szeretete a közönséges, az általános emberi jósnál, türelmességnél, szeretetnél igazibb, nagyobb, teljesebb? Ezt a jósnat, ezt a türelmességet, ezt a szeretetet Istennek különös nagy kegyelme oltja szivünkbe, – bizony, nem minden emberébe.

Anyóka zugolódás nélkül türte a – büntetést. Anyóka megnyugodott, örvendező szivvel feküdt koporsájába: ez az öt esztendő győzte meg, hogy nemcsak a legszebb, de a legjobb leánynak adott életet.

*

Édesanyám Benedek-leány volt. A gyökér, melyből a Benedek-nemzetség kisarjadzott, valamikor, sokszáz esztendővel ennekelőtte, nyilván egy volt, de századok során ugy szerteágadzott, leveledzett, hogy az én szüleim frigyéhez diszpenzáció nem szükségeltetett. Nem az én családom az egyetlen, melyben a férj is, a feleség is Benedek. A régi világ legénye még a szomszéd faluba is ritkán tévedt át asszonyért. Ha nem is itélem a legfinomabbnak s a legbölcsebbnek, nyilván volt némi értelme a szójárásnak: Ha kapsz malacot a faludban, ne menj disznóért a szomszéd faluba. De ha át is tévedt egyik-másik legény a szomszéd faluba, már az ötödik-hatodikba nem. Itt már idegen volt. Itt már gyanakodva fogadták. Mi hibája lehet, hogy otthon nem kap feleséget?

Ez a fajta, az én fajtam, valameddig a vasut meg nem közelíté, oly tiszta maradt, mint a buza, mely csak addig igazán buza, mig semmi másfajta szem közéje nem keveredett. A velencei dogepalotán apró fejszobrok láthatók, mindenféle népek jellegzetes típusai. A leányom, ottjártában, nézte,

nézegette a szobrocskákat s egyszerre csak lángba borult az arca: Ni! Az édesapám! És felmutatott egy fejre.

– Igen, kedves hugom, – mondta egy öreg magyar barátom – ez a maga édesapjának a képe. Olvassa el, mi van alatta.

– Turk.

– Turk volt a magyar neve, amikor e szobrocskákat faragták. Régen volt ez. Szent István király idejében.

Egyszerű megállapítás ez, nem hivalkodás. Mindössze azért történt, hogy az én leányom fedezte föl a nemzetsége képét Velencében, mert Nagy Lajos király óta ő volt az első Benedek-leány, akit nászutja Velencébe vitt. Benedek, más néven Bánk Margit, a Nagy Lajos korabeli, nem jószántából került ide. Őt török martalócok rabolták el, vitték Konstantinápolyba (lásd Acsádynak „A magyar birodalom története“ c. könyvében), ott megvásárolta egy olasz kereskedő. Apja, bátyja lóra kerekedtek, Konstantinápolyig nyomozták, onnét el Taliánországba, ottan meg is találták Margitot. Akkor már két gyermeke volt. Hiába könyörögték haza – odaláncolta ez a két gyermek.

Ha sietnének a Benedek-lányok, ezek a ma élők, még ők is felkiálthatnának, mint az én leányom: Ni! Az édesapám! Még vannak turk-arcok, számosak. De már keveredünk, kavarodunk, idegen arcokat látunk s ezeknek is a neve – Benedek.

Az a veszedelem fenyegeti e könyv szerkezetét, hogy sok minden kívánczik tollam hegyére, aminek ha nem is „ajtó mögött“ a helye, de arra sincs jussa, hogy soron kívül lépjen előre. Hallani vélem apai nagyapám, a zsémbes természetű „vén huszár“ méltatlankodását, aki kétszer „járt ki a franciára“, száz esztendővel ennek előtte, s lám, elébe teszem a leányomat, aki száz évvel később látta Párist, mint ökgyelme. De hiába siettet Benedek Huszár István nagyapó, az én türelmes olvasóimnak egy s más még meg kell magyaráznom.

András nagyapó is, István nagyapó is az „osztály“ szónak csak egy értelmét ismerék. Ma ezt így mondják: *osztózás*. Egy mondat még világosabbá teszi a szót: „A testvérek közt megtörtént az osztály, annyi földet kapott egyik, mint a másik.“ A mai, sokat emlegetett osztálynak „rend“ volt a neve. Csak a neve, nem a lelke. Az egyik rend nem gyűlölte a másikat, mint ahogy gyűlöli, feneketlenül gyűlöli a proletár a burzsujt s a burzsuj a proletárt. „Omnes gentes sicularum nobiles sunt“ (Minden székely nemes), de ennek a székely nemességnek három rendje volt. Az első rend volt a „*primor*“. Ehhez a renndhez tartoztak azok, akik legalább 3–4 vitézzel s ugyanannyi lóval kerekedtek fel, a véres kardot ha körülhordozák. A második rendnek *primipillus*, népiesen *lőfőszékely* volt a neve. A lőfőszékely közepes módu familia fia volt, s lett-légyen tíz fia egy lőfőszékely apának, ezek közül csak egy ült lóra, melynek árát az egész család fizette. A harmadik rendnek *pixidarius* volt a neve. Ebbe a renndbe tartoztak azok a családok, melyek nem tudtak lovat adni, tehát gyalogosan szolgálták a hazát, meg a császárt. Többet a császárt, mint a hazát.

Sok primor lehanyatlott az idők során primipillussá, sőt paxidáriussá is, viszont a paxidarius felemelkedett primipillussá, de még primorrá is. A jobbmódu jobbágyok sorából is sokan emelkedtek a primipillusok rendjébe, ha annyi vagyont kuporgattak össze, hogy a maguk lován szolgálhatták a császárt, aki kardnál s karabélynál egyebet nem adott. Ló, ruházat a primipillus gondja volt, sőt az esztendőnként 2–3 hetes gyakorlatozáson az élelmezés is. Még a konyhára való fát is maguk vitték a székely huszárok. A maguk erdejéből s bizony nem a máséból.

Az én legrégebbi őszám, Orbán ükapó, kinek neve régi írásokban megmaradt, primorságon kezdte Mátyás király korában, de nem sok nemzedék örökölhette a primorságot: a császárokért már primipillus Benedek fiak onták vérüket. Apaffy Mihály uram, Erdély boroskedvű fejedelme, iratott ugyan egy akkorbéli őszámnek kutyabőrös levelet, de ez szőrin-szálán eltűnt, s Mária Terézia óta, aki simogató kezével „az ugysis katonáskodó kedvű“ székely nemzet vállára kényszeríté a fegyvert, teljes száz esztendeig szüntelen nyomozták nagyapóék Apaffy uram levelét, hogy a vagyonpusztító, költséges katonaság terhe alól megszabaduljanak. De nagyapóék már rég por és hamu valának, amikor előkerült a kutyabőr (zászlós huszár a cimere) – egy messze vidékre távolodott Benedek s annak

maradvái ültek rajta, mignem ennek az ágnak magva szakadt s ennek utolsó, magtalan fia elhozá nekem, mondván: – Imé, öcsém, itt a nemeslevelünk. Átadom néked, mint familiánk „legdicsőbb“ fiának, őrizd kegyelettel.

Jó arcot vágtam a váratlan ajándékhoz, ötven esztendővel – *48 után*. Nem szomorithattam meg a jó öreget, gondolván, de nem mondván: Most már füstre tehetem. Hozta volna el az ükapád az én ükapáimnak: mi tenger költségtől, bajoskodástól, mi nehéz terhektől váltotta volna meg őket! Hány darab földet szánt „jövevények“ ekéje a te ükapád szükkeblősége miatt!

A nemeslevelet kegyelettel fiókba zártam, édesapámnak soha meg nem mutattam. Akkor már 83 esztendő volt édesapám. Hadd higye halálig, hogy a nemeslevél elveszett. Hogy szerencsétlenség s nem egy vérünkéből való vér lelkiismeretlensége, hogy István nagyapó 24 esztendeig tartott lovat a császárnak, ő maga, ki 18 éves korában váltotta fel apját, 14 esztendeig, amikor is „kiütött a szabadság“ s Kossuth Lajos hívta fegyverbe a magyart.

István nagyapót sem ismerém: születésemet két évvel előzte meg halála. A nagy Benedek nemzetségből egymaga volt huszár, nem volt, aki felváltsa, viselte a fegyvert, mignem felváltá egyetlen fia. A nemzetség többi ága a pixidárius rendhez tartozott.

– Volt idő, – mondogatta édesapám, – amikor tiz fegyverfogható fia is volt a mi águnknak: ezek egymást váltogatták. Ám lassanként elszéledtek: ki papnak, ki gazdatisztnek a vármegyére,² de még Nagymagyarországba is – így szabadultak meg a császár keze alól. Kicsi fiu voltam, amikor Miklós nagybátyámat a Szilágyságba hívták el papnak. Az egész familia elkísérte a szomszéd faluig. Mintha temetőbe kísérték volna, úgy elsiratták. Igazuk volt: sohasem látták többet. Mert akkor még vasutnak hire sem volt. Én már huszár voltam, amikor egyszer lejön Kolozsvárról Bodola püspök s kihirdetik a parancsot, hogy mind a vidék székely huszárjai jelenjenek meg a nagybaconi templomban, parádés gunyában. No, elmentünk. Az ő szentbeszédjéből tudtam meg, hogy mely nagyot haladt a világ s mely dicsőséges uralkodónk nekünk V. Ferdinánd, kinek legdicsőségesebb uralkodása alatt „jött bé“ a vasut. Olyan ut, mondá, melynek két szélén vaslénia fekszik, ezen szaladnak egybekötözött, mahomet-nagy szekerek s nincs ló elébük fogva. A huszárpajtások – mintha ma is látnám – egymást döfködték, hitetlenül csóválták a fejüket, de sőt Keresztes Samel pajtásom nem is állhatta meg szó nélkül. – Már olyan Isten nincs, hogy azt megcsinálja, – mondta Samel pajtás. De ezt csak mi hallottuk, a püspök nem.

Csuda-e, ha Miklós papot mint halottat siratták el?

István nagyapót is életében kétszer siratták el mint halottat: kétszer zavarták ki a falujából, hogy segítse megverni világhódító nagy Napoleont. Láta Páris városát, hová az unokája soha, csak a dédunokái jutottak el. Második utjából hozott egy sebet, mely minden télen kibomlott; egynéhány juharmagot s ezzel kapcsolatban egy szép, egy szent fogadalmat.

– Ugy kapta a sebet, – mondotta az édesapám – hogy atakkot fujt a trombitás. Nosza, kard, ki hüvelyből! – vágatnak a székely huszárok, mint a sebes szél, még annál is sebesebben, s hát egyszerre csak apámuram összeakad egy mahomet-nagy franciával. Küzsdég ember volt a nagyapád, de erős, tagbaszakadt, szélesvállu, kemény, markos ember. No, összeacsapnak nagyhevesen, a francia már kiált is: kújon! s már dőf is a pikájával, fültön döfi nagyhirtelen az én apámat. Még ez sem elég, balkezével nagy oktalan elkapja a nagyapád kardja végét, hogy a keziből kifacsarja. Hiszen, nagyapád sem tátotta el a száját. Ha te facsarintod, én is facsarintom, gondolta magában s olyant facsarintott, hogy a francia keze markolatja tőből esett a földre. Még egy vágás nagyhirtelen s keze markolatja után földre dőndült maga is. No, vége volt a csatának, apámuram félrehúzódott egy erdő szélébe, ott talált egy forrást, annak vizével locsolgatta, mosogatta a sebjét. Aztán egy nagy burtukos fa alá heveredett. Öreg juharfa volt, az alja tele csenkával.³ Előbb ügyet sem vetett rá, gondolta: csenka – csenka, akár francia, akár székely juharfán termett. Szépen elszenderült. Jó sokáig aludt, s amikor

² Erdélynek a Székelyföldön kívül eső részét *vármegyének* hívják a székelyek.

³ A juharmag tokja.

felébredt, a sok csenka ismét csak szemébe ötlük. A sebje nem fáj, teste-lelke megkönnyebbedett. S hallj csak ide, most már a csenkára más szemmel tekintett. De más szemmel a juharfára különösen, kinek a tövében megpihent, sebjének sajgása lecsendesült. – Áldjon meg az Isten, francia juharfa, bucsuzkodott apámuram. Te szállást adál a székely katonának. Ágaddal, leveleddel béárnyékolád fáradt testemet, új életre vidítottad a lelkemet. Ugy-é, nem bánod, ha csenkáidból kettőt-hármat elviszek? Ugy-e, jó néven veszed, ha magjaidat otthon, a kisbaconi templom cintermében, Istennek dicsőségére majdan elültetem? Ha Isten hazavezérel, el is ültetem, fogadom néked, francia juharfa!

Te feletted, öreg íróasztalom, van egy festmény. Ezzel a festménnyel, itt a messze Babylonban, ebben a testet s különösképpen lelket fertőztető Babylonban, hol láncon tart most engem a sors, a kegyetlen, – lelkem mindennap társalkodik. Áll pedig a festmény előterében a mi templomunk, s tőle néhány lépésre egy hatalmas törzsű, széles koronájú juharfa, melynek francia magját ennekelőtte százesztendővel István nagyapó ültet; s mely, imé, Istennek dicsőségét már a harmadik rend unokáknak hirdeti. Irván e bús emlékezést, feltekintek a képre, szemem könnyel megtelik – vajjon e kép élőmását látom-e még valaha?..

Francia juharfa magjának elültetése mellett egyéb fogadalmat is hozott haza István nagyapó. Őt álló napig színét sem látta kenyérnek. Ihattak bort a huszárok, volt az nagy bőségben, de kenyér egy karéj sem akadt. Ám a bor csak úgy csuszik, ha meg van az ágya vetve. Rettenetes öt nap volt ez. Akkor felkerekedének a székely huszárok, kocogtak nagybúsan erdőn-mezőn át, s im, István nagyapó utszéli bokor tövében egy darabka kenyéret pillanta meg. Sorból kiállani, lóról leszállani nem volt szabad. Se baj, nagyapó jól megjegyezte a bokrot s éjnek éjszakáján visszakocogott. Megtalálta a kenyérdarabkát. Kemény volt, mint a kő. De nagyapónak nem törött belé a foga – megrágtá, megette, morzsácska sem maradt belőle. Ekkor jutott eszébe nagyapónak, mely Isten ellen való nagy vétket követett el otthon, amikor a buzakenyér kormos héját lehántogatta.

– Ó, édes Istenem, csak segélj haza, ételben, italban többet nem válogatok. Kenyér kormos héját le nem hántom, – úgy eszem meg, ahogy a kemencéből kiszedik.

Haláláig megtartotta fogadalmát.

Zsémbses természetű ember volt István nagyapó, hirtelen lobbanó, hirtelen csendesülő. Az unokái közt – mondogatta édesapám – valósággal gyermekké lett, játszott, játszott, aztán egyszerre csak összezőrdült velük, s amilyen hirtelen összezőrdült, olyan hirtelen meg is békült.

– No-no, – mondotta édesanyám, – magával is sokszor összezőrdült. Hol ez nem tetszett, hol az nem tetszett a gazdaságban. Folyton békítettem magukat, mert egyik sem akarta hagyni a maga igazát.

– Igaz, igaz, – mondta édesapám, – de hamar lecsendesültünk, ugye?

– Hát nanyámasszony milyen asszony volt? – kérdeztem édesanyámat.

– Áldott lélek. Isten nyugtassa meg. Tíz esztendőtt éltünk egy fedél alatt, főztünk egy tűzhelyen, egymás utjába soha egy szalmaszálat nem tevénk. Olyan szelid jóság volt, mint anyóka.

Igen, igen, zsémbses ember volt nagyapó, de melyik öreg ember nem az? Az ő zsémbsességének a jóakarata volt a forrása. Ismerem én ezt a zsémbséget, példát mutatott erre édesapám, mutogatom én is. Láttál-e zsémbses ifjút? Kötekedőt láthatsz sokat, zsémbses soha.

– Nem tudod, hogy miféle munkába fogj, – mondotta István nagyapó a fiának, – menj ki Nagyföldre,⁴ ott állj meg, tekints körül. Innét láthatod nemcsak a kisbaconi határt, de láthatod a nagybaconit, a bodosit, a bibarcfalvit. Nézd meg, mit csinálnak ott a népek. Csináld azt te is.

István nagyapó-e a kutfeje ennek a bölcs tanácsnak, nem tudom. Talán régmúlt időkből, apáról fiura szállt e tanács, de bölcs volt, annyi bizonyos. Írói pályámon magam is sok hasznát vevém. Igyekeztem fölemelkedni a nemesebb gondolkodásnak, a szemérmesebb érzésnek Nagyföldjére, a tisztultabb levegőbe, s ha gyenge szárnyam nem is tudott egymagasságban repülni a fellegetek verdeső sasokkal: valamint a sasok repülését hiven kíséri lent az árnyék – megelégedtem azzal, ha mint árnyék, a nagyokat hiven követhetem.

⁴ Hegy tetején egy nagyobb darab szántó föld neve, ma is a Benedek–Huszár-nemzetség birtokában.

A házasságra is voltak István nagyapónak igen bölcs mondásai.

– Szépséggel főtt káposztával nem lakol jól. Aztán: A jó leány mellett meg kell tapodni a földet. (Vagyis: Sokat kell körülötte forgolódni. Ma így mondanák: legyeskedni.)

Édes apám úgy fogadta meg István nagyapó tanácsát, hogy buzgón tapodta a földet egy jó leány mellett, aki véletlenül legszebb leány volt messze vidéken, nemcsak a falujában. Nem az a piros-pozsgás arcú falusi szépség volt, de az az arc, melyről a Madonnák képét másolják a piktorok. Szelid, mélyzó arc, fekete szemében könny és mosoly, kicsiny száj, melyen rossz szó ki nem fér. Hogy az én gyermeki szememnek ő volt a világ legszebb asszonya? – Van-e gyermek, akinek anyja nem a legszebb kerek e világon? Hogy mifajta szépség az én édesanyám, ezt csak nagy diákkoromban mutatta meg nekem az első Madonna-kép, mely a képtárban megállított. – Ni, az édesanyám! – dobbant meg a szívem. Hogy milyen volt gyermekkorában, leány- és fiatalasszony korában, Madonnaarcú Mária leányom mutatta meg nekem. Az ő arca, termete rekonstruálta édesanyám Madonnaarcát, gyenge, törékeny, nádszál természetét. – Szakasztott a nagyanyja, – mondják egy szivvel-szóval a falu öregei.

A nagy vakációra rendszerint gyalogszerrel (az apostolok szekerén) jöttem haza a székyudvarhelyi kollégiumból. Nagy csapatokban indultunk el, faluról-falura oszlott-foszlott, fogyott a csapat, s emlékszem, hogy egyízben Olaszteleken (harmadik falu a miénktől) egymagam maradtam. Kis fiu voltam én akkor, talán első-, talán másodikosztályos diáklegényke. Mentem, mendegéltem az olaszteleki uton s egyszerre csak szembekerekedik egy pár ember. Magas szál ember volt a férfi, kasza a vállán, mellette a felesége, szépen megtermett az asszony is. Az ő vállán gereblye volt. Szénagyűjtésből igyekeztek hazafelé. Ritkán láttam ilyen egymáshoz illő szép pár embert. Megakadt rajluk a szemem. Szinte beléjük ragadt.

– Jó napot adjon Isten, köszöntem illendően.

– Adjon Isten, édes fiam, fogadták egyszerre mind a ketten, s ugyancsak megnéztek s ugyancsak nagy szeretettel néztek reám. Megállottak.

– Állj meg, fiam, állj meg, szólitott meg a férfi. – Ugyan bizony nem a Benedek Huszár János fia vagy-e?

– Az vagyok, szolgálatjára.

– Mindjárt gondoltam.

– Én is, mosolygott rám az asszony s megsimogatta arcomat. Az édesanyja képit hordja.

– Az apjából is valamit. Övé a széles homloka. – No, mondta az ember, hiszed-e, hogy mi ott voltunk az édesapádék lakodalmán? Ott bizony. Huszárpajtásom volt a te édesapád. Az bizony. S hiszed-e, hogy nem volt olyan szép pár ember Erdővidéken akkor időben, mint a te apád s anyád. Hát mondd meg, fiam, édesapádnak, tiszteli az olaszteleki huszárpajtás. Tudja ökeme, hogy ki az, – nyomta meg büszkén a szót, – mert ebben a faluban csak az én nemzetségem volt huszár, a többi mind gyalog katona.

– Én pedig csókolom az édesanyádat, s csókollak téged is, mondta az asszony, s mindjárt meg is csókkolt.

Vissza-visszanéztem, vissza-visszanéztek ők is, mosolyogtak, integettek, míg az ut fordulója el nem takart.

– Tudja-e, édesanyám, kikkel találkoztam az olaszteleki határon? – kérdeztem otthon.

– Ugyan kikkel? mosolygott vissza a kérdés édesanyám szeméből.

– Egy szép magas szál emberrel s annak a feleségével. Az is szép szál asszony volt.

– Vajjon kik lehettek? – ravaszkodott az édesapám mosolygása, aki már nemcsak sejtette, tudta is, hogy ki volt az a szép pár ember.

– Azok bizony azok voltak, akik ott voltak a maguk lakodalmán.

– Ó, ne mondd! – csudálkozott egyszerre édesapám s anyám.

– De bizony, ott. S tudják-e, mit mondtak magukról?

– Bizonyosan valami rosszat, enyelgett édesapám.

Nagyot kacagtam, hogy csak úgy csengett belé a ház.

– Ugy látszik, mégsem mondtak erős rosszat, enyelgett tovább édesapám.
– Nem bizony. Azt mondták, szóról-szóra, betüről-betüre: Hiszed-e, hogy nem volt olyan szép emberpár Erdővidéken akkoridőben, mint a te apád s anyád?

Gyenge pirosság villant meg édesanyám halovány arcán. Mondta:

– Ó édes fiam, csak kedveskedtek neked.
– Magam is azt mondom, tette hozzá komoly ábrázattal édesapám.
– A nevét nem mondta meg a bácsi, csak annyit, hogy huszárpajtása volt édesapámnak. De maga anélkül is tudja, ugy-e, édesapám.

– Tudom fiam, tudom. De azt is tudom, hogy kedveskedtek neked. Mert az édesanyád meg én sokszor elemlegetjük, hogy akkoridőben Erdővidéken nem volt olyan szép emberpár, mint Márkó Balázs s a felesége.

– Nem, fiam, nem, erősítette édesanyám, akinek arcán a gyenge pirosság még mindig ott játszadozott.

Zavarodottan néztem a szüleimre. Már most hol az igazság? Márkó Balázsék azt mondták, s olyan őszintén mondták, hogy akkoridőben Erdővidéken nem volt olyan szép emberpár, mint az én apám s anyám. Ők meg Márkó Balázsékról vallják ugyanezt. Mint ahogy rossznyelvű emberek dobálják egymás fejéhez a gyalázkodó szavakat, úgy dobálja ez a két emberpár egymásnak a virágbokrétát: nesze, nesze, téged illet, nem engem! Lehet, hogy mi is szépek voltunk, de ti szebbek voltatok.

Vannak-e még ilyen emberek?

*

Volt még István nagyapónak egy mondása, amely nyilván apáról-fiura öröklődött a századok során. Ez a mondás gyönyörű mondás volt. Csak szeplőtelen erkölcsű népnek a lelkében fakadhatott a forrása, oly népében, amelynek a szeplőtelenység szüntelen élő törvény vala. Törvény, amelyet kőbe nem véstek, de megmaradt: nagyapám örökölte az apjától, apám örökölte a nagyapámtól, én az apámtól – s im tovább adom a fiaimnak, hogy ők meg hirdessék tovább a fiaiknak.

Amikor édesapám legénnyé serdült s leányos házakhoz megkezdé a járását, István nagyapó ezt az utravalót adta neki: – Fiam, jól megjegyezd, amit mondok: *a legénynek éppen úgy kell vigyázni a tisztaságára, mint a leánynak.*

Ezt az utravalót újra meg újra ismételte István nagyapó, s bizonyonnyal ismételték mind az apák. Ugyan erősen össze kell szednem emlékezetemet: gyermek-ifju koromból két leány emléke maradt meg, akiknek a templom utolsó padjában volt a helyök; akiknek nem volt szabad hajadonfővel mutatkozniuk: fekete kendő borult a fejükre s a kendőnek széle lecsuszott az arcukra, le a szemük fölé. Legénynek, leánynak, kik magukról megfeledkezének, meg kellett követniök az eklézsiát. Az anyaszentegyházat...

*

Mondám, hogy István nagyapó hirtelen lobbanó ember volt: e hirtelen lobbanó természete fosztott meg engem ama szép emlékektől, melyeknek hiánya meg-megsajditja még ma is a szívemet. Igen, ő naphosszat eljátszott az unokáival (közbe-közbe összekapott velük), négykézláb mászott a szobában, a kertben, a hátán két-három unoka is lovagolt egyszerre s a vén huszárt nem egyszer fogták azon, hogy felmászott a bartamisz körtefára s onnan vetegette le a szép sárga körtét Gáborkának, Ignáckának, Évácskának.

– Vessen nekem is, nagyapó! Még egyet! Még egyet!

– Vetek, fiam, vetek. Hogyne vetnék.

Kilencven esztendőre volt teremtvé István nagyapó, de hirtelen lobbanó természete, szittya bátorsága miatt jóval elébb Megállj! – t kiáltott a Halál, amikor mindössze 72 esztendő s vala. De ki hallott ilyet? Egyedül volt otthon nagyapó, a ház népe künn a mezőn. – Ejnye, ejnye, de sokáig maradnak el! – zsémbelődött magában. S nem ok nélkül, mert Nagyföldről rohanvást gomolygott befelé a disznócsorda, farkaséhesen. Mert a disznó – mindig éhes. Kora reggeltől alkonyatig turja a földet, rágsálja a gyökeret, a füvet, a burját, de jóllakni képtelen, s esze nélkül szalad a vállunak, amikor az udvarra begurul. És csapnak szörnyü zenebonát, ha üres vállut találnak. Igen, Nagyföld felől rohanvást rohantak a disznók; Romhány oldalán csendesen eregéltek befelé a tehének; Csikorra-hegy kanyargós lejtőjén vágatott a ménes, s nyomban utána tétovázva eregért a meddü csorda (egy-hároméves borjak és tulkok) s végezetül jöttek nagy méltóságosan az ökrök is. És István nagyapó egyedül! Alig hogy teleöntötte korpás vízzel a disznók válluját, megérkeztek a lovak, a csikók, a borjak, az ökrök: most ezeket rendezze el mind a pajtákban, kit-kit a maga helyére. Hát csak rendezte, rendezgette nagyapó, de még félig sem készült el velük, megjöttek a jámbor tehének is. Hiszen, ha maguk jöttek volna! De kisérő is jött velök: haragos bömböléssel rontott a pajtába Kormos bika, ki arról kapta nevét, mert koromfekete volt a homloka, testének többi része tiszta fehér.

A szomszéd telken éppen vizet meregetett vén Gál József. Ő mesélgette nekem gyermekkoromban, hogy:

– Eppeng vizet meretem, hát egyszer csak hallom, hogy a vén huszár nagyot kiált: Héj, az irgalmadat! Most kelle idejőnöd!? Oszteg hallottam, hogy a cseberruddal döngeti a bikát, az meg bömbölt nagymérgesen, hogy azt hittem, esszeduvad a pajta, közbe meg a vén huszár nagyokat rikótot: Hí ki innét, te kújon! Ez vót az utolsó szava, amit hallottam. – Hej, odaát baj van, mondom, nagyhirtelen átalhajitom magamat a kerten, szaladok a pajta felé s hát, Szüz Mária, Szent József! a Kormos gyomrozza a vén huszárt; én szaladok, mint a bolond, kiabálok: Emberek! Emberek! Őli a bika a vén huszárt! Mire emberek jöttek s hazakerült a háznépe, a vén huszárnak vége vót. Nagy vót a virtus benne, másként száz esztendeig is élélhetett volna, olyan erős kötésü ember vala.

Igen, így mesélgette nekem Gál József (s nem József) a nagyapó halálát. Ha édesapámat kérdeztem nagyapó haláláról, – hogy is mondjam? – amolyan csendes, büszke szomorúsággal válaszolt: – Bizony, szegény nagyapád még most is élne, ha nem lesz vala hirtelen lobbanó természetü. Átok a mi nemzetségünkön a hirtelen harag s a szókimondás...

S csakugyan a Benedek Huszár-nemzetségnek van még egy mellékneve: Szókimondó Benedek.

*

Amikor András nagyapó meghalt, 1848-at irtak; 1857-et István nagyapó szomoru halálakor. Melyik hónapban halt meg? Falun ezt nem tartják számon. Szénakaszáláskor. Ebből megtudod: vagy junius vagy julius havában. De a szerencsétlen eset napja megmaradt: szombati nap volt az. Nem azért, mert péntekre következik a szombat, hanem azért, mert szombat az a nap, melyen a messze erdőben legelésző nyájak is hazajönnek, még pedig minden második szombaton: egy az, hogy lássa a gazda az állatját, fejlődik-e a növendékmarha; nem romlott-e le; nem hibáztat-e meg valamelyik, akár öreg, akár fiatal; más az, hogy sót nyaljanak. Még megvan az egydarab kőből faragott, nagy potrohos sónyaló-asztal, csak a karimája kopott le egy kissé. Ez a karima arra való volt, hogy az asztal közepére kített nagy sódarab ne guruljon le, míg télről-tulról nyalogatják, lökdösik (s közbe-közbe egymást is öklelik) az állatok. Igen, megvan a kőasztal, az ősi telekről áttelepítettem az enyémmre. Ott üldögél most egy fiatal juhárfa alatt, amely meg édesgyermeké annak az István nagyapó ültette francia juhárnak...

Uram, teremtmőm, micsoda szabályellenes kitérések! Ilyet ma már nem követnek el azok a hosszuhaju gyerekek, akik éppen most üvöltik: le a tőkéseknek udvarló öreg írőkkel! Haljanak éhen! Ne engedjük irni őket! Mi vagyunk a *Ma*, a *Holnap*, a *Holnapután*! S igazuk van a gyerekeknek. Én már jóval az októberi forradalom kitörése előtt kiolvastam az ujságok sorai közül, hogy már írják a

mi halálos ítéletünket, melyet meg is szövegeztem ebben az egy mondatocskában: Agyon kell verni minden öreg embert! Ime, hogy igazolom a gyerekeket. Megállapítom, igazán feleslegesen, hogy István nagyapó szombati nap halt meg. Hogy e napnak emléke ezért meg ezért maradt meg. Ebbe a megállapításba belekeveredik egy kőasztal. Ez még semmi: még azt is el kell fecsegnem, hogy ez a kőasztal az én udvaromra került, az alá a juharfa alá, melynek az apja francia földről eredett. Így esik aztán, hogy ez a történet (ha ugyan annak nevezhető) minduntalan elakad, holott elég lett volna följegyezni édesapám sóhajtását: – Bizony, édesfiam, akkor szomorú vasárnapra virradtunk. Ehhez aztán csak hozzá kellett volna fűznöm, mint láncszemet a láncszemhez, azt a karácsonyt, amelyet édesanyám haláláig siratott.

– Jaj de szomorú karácsonyra virradtunk!

Ez a szomorú karácsony István nagyapó halála után két esztendővel borította holtig tartó gyászba édesanyámat. Ezen a napon jegyeztetett el a halálnak Ignácka.

Ignácka. Van-e még magyar ebben a Balzac számárbóréhez hasonlatosan mind összébb-összébb zsugorodó országban, aki Ignácka merje kereszteltetni a gyermekét?.. Édesanyám testvérbátyja, az uzoni pap, hirdette e névvel Istennek dicsőségét: az ő iránta való szeretet adta Ignáckának a nevét. Mondják, szelid fiú volt, kékszemű, mint a papbácsi: ritkaság a feketeszemű Benedek-családban...

Vala pedig az ötvenes években, Sepsziszentgyörgy városában, egy német iskola. Norma-iskolának hívták: több a falusinál, kevesebb a kollégiumnál. Ide vitte édesapám két fiát: Gáborkát és Ignáckát német szóra. Kitűnő iskola lehetett. Két-három esztendőt jártak ide a fiúk s folyékonyan diskuráltak németül. Különös nagy súlyt vetettek a számolásra, meg a szépíráásra. Emlékeim közt őrizgetem Gáborka és Ignácka szépírási gyakorlatait: minden betű oly szép, oly szabályos, mintha vésve volna. De megmaradt Ignáckának egy kis nótáskönyve is, melyet teleirt innen-onnan mindenféle versekkel, nótákkal. Mosolygó, gyöngyszembetükből verődnek össze a sorok, a legtökéletesebben kifejlett írás, s keresve sem találsz benne helyesírási hibát. A füzetecske homlokára piros rózsabokrétát pingált a fiú s mindjárt alatta Petőfi e dala: Rózsabokor a domboldalon... Ebben a füzetecskében van az a vers is, amely így kezdődik:

A minap, hogy Debrecenbe jártam,
A piacon egy diákot láttam.
Hónaalja tele levelekkel.
Piros ajka mézes beszédekkel.

Tanultak a gyerekek ebben az iskolában építést is. Német könyvből tanulták: *Baukunst* a címe. S alaposan taníthatták az építés mesterségét, amint ez majd kitűnik e könyv folyamán. Amikor aztán kijárták a fiúk a normát, édesapám ezt a törvényt tette: Gáborka, aki szorgalmatos tanuló ugyan, de nehezebben tanul, otthon marad gazdának, Ignáckát pedig, akinek „olyan esze volt, mint a tűz“, viszi az udvarhelyi kollégiumba. Nyilvánvaló volt, hogy édesapámat ebben a törvénytevésben gazdasági ok vezette. Gáborból gazda lesz, Ignácból pap. Gábor majd megváltja Ignác részét, egyedül övé lesz az ősi föld. Volt ugyan még két kis leány: Éva és Anna, de a német világban még állott a régi székely törvény: a leány csak lábas jószágot, meg kelengyét kap, a ház, a föld a fiut illeti. Ezt a törvénytevést kellemetlenül zavarta meg az én születésem. Már meghalt volt két fiugyermek csecsemő korában, (mindakettőnek András volt a neve), két fiú s két leányka élt, az ötödik gyermek váratlan érkezett. Éppen mint az édesanyám annakidején... Viruló, szép asszony volt akkor még az édesanyám, nem kellett szégyelnie engem, mint szegény anyóának őt: nem is szégyelt, de, hallottam később, sok keserves könnyet hullatott titokban miattam. Ő titokban sirt, de édesapám nem titkolta békétlenkedését. Három fiú volt – új „osztályt“ kellett csinálnia, mert most már három felé oszlik a birtok... Már-már megpihent a földszerzésben, bár férfikora derekán volt még, s ime, újra földszerzéshez kell látnia. (S ezeknek az embereknek akarjátok a földjét kommunizálni!)

De Isten rettenetesen sujtó kézzel hagyta helyben édesapám földosztó törvénytételét. Ignácka, aki a harmadik osztályt járta az udvarhelyi kollegiumban, hazajött a karácsonyi vakációra; hazajött meghalni szörnyű halálnak halálával.

Karácsony szombatja volt. Édesanyám az ünnepi kalácsot sütötte, Ignácka meg az én bölcsőmet ringatá. Ő tizenhároméves volt, én tizenháromhetes. Szépen álomba ringatott engem Ignácka, aztán mit gondolt, mit nem, kiszaladt az udvarra, udvarból az uccának iramodott, de a galambbúgos kapunak csak a kis kapujáig ért, ott éppen szembe szaladt vele egy kan. Sohasem mutatott gonosz természetet, s most sem gonoszságból, de sőt inkább a hirtelen találkozás okozta félelemből, hatalmas agyarával Ignáckának vágott, végighasította a mellét, a gyomrát – ó, szegény Ignácka, ő neki hiába sült a karácsonyi kalácska, neki hiába zörgött az aranyipilis diócska, mogyorócska: két napi szörnyű vivódás után ártatlan lelkét kilehelte, szelid kék szeme örökre lecsukódott.

Édesanyám harminchétéves volt, amikor a nagy lelki megrendülés érte. Nyolcvanötéves volt, amikor leszállott érette a halál angyala. De haláláig, kezdetben minden héten, később nagyobb időközökben, kinozá gyötrelmes főfájás s haláláig siratta a szelid, kék szemű Ignáckát. És haláláig magát vádolta s nem az Istent, mivelhogy az ő búsbeteg tejét okolta az én szóttalan mélaságomért... Édes jó anyám!

*

Más a falusi s más a nagyvárosi csecsemő. A nagyvárosi hamarosan beletörődik gyakran nem is a kényszerűség szülte kegyetlenségbe, mely durva kézzel szakítja le az anyai emlőről s cuclira bünteti. A falusi gyermek piócafént ragad az anyai emlőbe s onnét csak akkor szakad le, amikor már nemcsak hogy talpra áll, de szaladgál is. Így volt ez az én gyermekkoromban. „Történeti“ tény, hogy egy falumbeli napszámosasszonynak (Szász Ferencné volt a neve) már ötesztendő volt a Gergő fia, amikor még napjában egyszer-kétszer megsoptatá. S nem anekdota, de történeti tény az is, hogy Gergő kiszaladt a kapu elé, ahol az anyja a szomszédasszonyokkal tereferélt, s szóról-szóra e szavakkal szólította be: – Anyó, az Istenit, jőjjön bé s szoptasson meg! Amint aztán nőtt, növekedett Gergő, úgy megundorodott a tejtől, hogy belőle lett a falu legnagyobb pálinkaivója. Felső malmot, alsó malmot egy hétig járatott volna az a pálinkatenger, mit ez az ember késő vénségéig megivott. De ha már megint ennyire kitértem az utból, azt is megörökítem: mért szoptatta Szász Ferencné Gergőcskét még ötéves korában is. Azt mondta (s ebben igaza volt): „Szültem már hat fiut a császárnak, többet nem szülök.“ De végre is kiapadt a tejkut, el kellett választani Gergőt – „s mit tesz Isten?“ Szász Ferencné megszülte a hetedik fiut is a császárnak.

Én már megizleltem volt az édes anyatejet, három hónapja csüngtem édesanyám emlőjén, amikor egyszerre csak a tejforrás apadni kezdett. Nemcsak apadt, de beteg is volt a teje. Búsbeteg tej. Szegény édesanyám sem élt, sem halt. Azt mondta a doktor: az anya is belepusztul, a gyermek is, ha el nem választják. És ekkor anyóka szép gyöngén levett az anyai emlőről s kicsi kanálkával kezdte öntögetni szájamba a tehéntejet. Hiszen, gondolhatjátok, hogy nem volt ez hamisított tej, de fennmaradt a hire, hogy az uccán megálltak az emberek s úgy sajnálkoztak rajtam, merthogy egész nap kihallott szivethasogató sirásom. Benedek Péter Andrásról, a falu legerősebb, virtuskodó legényéről ekkor tünt ki, hogy voltaképpen puhaszívú ember, mert ő volt az, aki ekként kiálta fel: Ha csicsem volna, megsoptatnám azt a gyermeket!

Mondám, hogy szegény édesanyám sem élt, sem halt, talán azt sem tudta, hogy mikor kereszteltek meg. A szolgáló vitt a paphoz: ő lett a keresztapám is, a felesége meg a keresztanyám. Nevet is a szolgáló választott nekem utközben, amint ment, mendegélt velem a parókia felé. Ha meg nem hal Ignácka, bizony lettek volna főkomák, oldalkomák s lett volna nagy vendégség, de Ignácka halála nagynehéz bánatba borítá a házat, eltűnt onnét az öröm, mintha föld nyelte volna el.

De hiába hogy csak a pap volt a keresztapám, a papné a keresztanyám, mégis annyi volt a keresztapám s anyám, hogy bizony nehéz volna mind elészámlálnom névszerint. Ősrégi szokás,

hogy mindazok, akik egy családban egy gyermeket keresztviz alá tartanak, keresztszülei a többi gyermeknek is, s nemcsak azok voltak keresztszüleim, akik az én testvéreimet keresztviz alá tartották, de azok is, akiknek a gyermekét az én szüleim tarták keresztviz alá. Nemcsak gyermek – és ifjúkoromnak, de férfikoromnak is igen kedves emléke ez a keresztül-kasul való keresztfiúság. Sorban elevenednek meg lelki szemem előtt azok az egyszerű, tisztos, fehérharisnyás székely emberek, akiket én az uccán így köszönték: – Jó napot adjon Isten, keresztapám uram! S azok a szóttos-rokolyás, fekete fejkendőss asszonyok, akiknek így köszöntem: Jó napot adjon Isten, keresztanyám asszony! S ha megállottak egy szóra, kettőre, meg is kérdeztem illendően: Hogy van? Hogy szógál az egészsége?

Elsőnek jelen meg emlékezetem tábláján a kevésszavu, szelid mosolygású Benkő Dániel, kinek amilyen szelid volt a mosolygása, oly hirtelen vált az tüzes menyköveget szóró zord beborulásra; akinek a fia vala Ádám, egyik regényem bús véget ért hőse. Akinek családjában vége-hossza nincs a kegyetlen Istenítéleteknek, – ki tudná, miért, amikor keresztapám uram is, keresztanyám asszony is igen jó lelkek valának... Követi Benkő Dánielt Benkő László keresztapám uram, aki már deákos ember volt s a falunak sok esztendőn át pennája, kistermetű, puskaapor-természetű ember. Már a feketébe-kékbe játszó arca is mintha tele lett volna hintve puskaaporral: szinte félttem, hogy egyszerre csak fellobban. De hozzám mindig szelid, nyájas volt, s hálával emlékszem reá, mert Udvarhelyen jártában, két nappal a vakáció előtt, kikönyörgött a szörnyű goromba Korondi uramtól, a direktor-professzortól, – nem, nem, ezt a két napot, hogy elébb borulhattam édesanyám kebelére, soha el nem felejttem: Köszönöm kigyelmednek, Benkő László keresztapám uram! Isten nyugtassa meg!

Ihol, elém perdül a fürge; csupa csont és bőr Benedek Szabó József, aki tán sohasem ült (az ő részét nyilván az apja ülte le, mivelhogy szabó vala), éjjel-nappal serénykedett, csonttá-bőrré aszalódott a szüntelen való munkában. Kaszált, kapált, csépett, közben téglát, cserepet vetett s bár kiscsuda volt, négy fia közül háromnak épített kőházat, olyan szépet, olyan mutatósat, hogyha ide vetődnek egy pesti ifju, okvetlen megkérdené: miféle úr lakik e házban? A negyediknek csak azért nem épített, mert ez a szomszéd faluban ráházasodott egy özvegyasszonyra. No, de hiába távolodott el a negyedik, még találkozunk vele: életem folyásában sorsdöntő szerepe lesz...

Dombon ülő háza, még pedig uri formájú háza volt Gál Dániel keresztapám uramnak. Amolyan hétszilvafás nemes ember vala őkigyelme. Négy, néhány lépésnyi utcácska vette körül a szűk telket; szigetecske a falu-szigetben. Ez az uri formájú ház háttal fordult a negyedik utcácskának, ellenkezően az igazi székely házakkal, melyeknek ablakai közvetlen az uccára nyílnak. Gál Dániel keresztapám uramat nem ismertem. Mondják, szakállas és nadrágos ember volt. Gyermeknek nem adott életet, nyilván, mert nemcsak a háztelek volt kicsiny, de a föld is, amelyen szántogatott... Sőt nem is volt neki nemes levele. Diákiskolát járt az apja is, ő is, tehát urnak született. Szegény urnak, akit így csufol ki a nóta:

Tekintetes, naccságos,
Csergefótos⁵ nadrágos.

Csudálatos: még volt egy ilyen nemeslevél nélküli nemes a falumban, akinek dulló volt az apja, maga is diákiskolát járt s ennek sem volt gyermeke. De mindkettőnek valóságos nemesasszony volt a felesége – talán ez nemesíté s gyermekteleníté meg őket?

No, még megemlékezem egy keresztapámról, Putnoki Istvánról, akinek annyi leánya volt, mint égen a csillag, mind kellemetes, szép arcú fejrényp. A szomszédságunkban lakott s jól esik rá emlékezni arcának megindultságára, amikor hosszú, hosszú idő multán hazakerültem és megálltam a kapuja előtt: Jó napot adjon Isten, keresztapám uram! Hogy van? Hogy szolgál az egészsége? Mintha nem akart volna hinni a fülének. Hogy én őt, az egyszerű gazdaembert így megtisztetem. Keresztapám uram! Mert akkor már akkorát haladt a világ az én kicsi falumban is, hogy a suhanc gyereknek is

⁵ Cserge: házilag szótt gyapjutakaró.

szájában felejtődött az „uram“. Ha ő neki jól esett a keresztapám uram, ó de jól esett nekem is hallani: Köszönöm kérdését, keresztfiam uram!

Csudaszép világ volt az én gyermekkorom. Ha öreg ember végigment az uccán, a kapuban üldögélő fiatalok felálltak s kalapemeléssel fogadták köszönését. Nem volt ez sem világi, sem egyházi törvény s mégis megtartották: Az öreg ember előtt állj fel s kalapot emelj! Az unoka a nagyapját nagyapám uramnak, a nagyanyját nagyanyám asszonynak tisztelé. S hogy még csuda szebbnek – ha jobban tetszik: különösebbnek lásd ezt a világot, a fiatalabb testvér az idősebbet, ha legalább öt esztendő vala köztük, bácsinak meg néninek szólítá. Gábort, a családunk legidősebb fiát, ma is Gábor bácsinak szólítom s illő tisztelettel magázom. Igaz, közöttünk tizenhat esztendő a köz. De Éva csak öt évvel idősebb, s amíg élt, nekem mindig Éva néni volt. Csak Annával tegeződtünk (l. az ő élete drámájának első felét a *Huszár Anná*-ban), mivelhogy két esztendő van köztünk. S ha még nagyobb csudát akarsz hallani: Ignáckát, aki tizenhároméves korában halt meg s akit én nem is ismerek, mindig Ignác bácsinak emlegettem, nemcsak gyermekkoromban, de később is, sokáig. Már gyermekeim voltak, amikor édesanyám jelenlétében, Ignácnak kezdtem nevezgetni. De félve, vajjon nem ütközik-e meg ezen édesanyám. És ha még ennél is nagyobb csudát akarsz hallani, gyakran voltam tanuja, hogy asszonynővéreim, amikor a szomszéd faluból hazajöttek látogatóba, nemcsak a szüléknek, de Gábor bácsinak is kezet csókolának...

Hát ez ilyen világ volt. Azóta sok 24 óra pergett le, de hála Istennek, egészen még meg nem változott. Mert azt csak össze-visszazavarodott fejű gyerekek hihették, hogy 24 óra alatt át lehet gyurni az egész világot. Ha ugyan hitték.

*

Édesapám is tett fogadalmat, éppen mint István nagyapó a francia juharfa tövében. Tizennégy esztendeig szolgálta a császárt, bizony nem jókedvűből, ha lóháton szolgálta is. Keserves volt látnia, hogy nálánál „alábbvalók“ mint haladnak előbbre, ő meg közlegényi sorban marad, mivelhogy az írásban gyenge volt. Gyermekkorában a tanulást éppen csak hogy megizelinté. A falusi iskolában megtanulta az „abéabót“ a betűvetést is. Sőt diákszót is tanult egy jó csomót. Aztán István nagyapó elvitte Nagyenyedre, a híres Bethlen-kollégiumba, de alig volt ott hat hetet, megbetegedett. Hej, lett otthon rémület, amikor pecsétes levél hozta hirül az egyetlen fiu betegségét! Nagyanyám asszony nem hagyott békét addig nagyapónak, amíg be nem fogott s utnak nem eredt. Teljes három nap volt akkor tőlünk az ut Enyedig, három nap visszafelé. Elég az: egy hét mulva itthon volt az egyetlen fiu, – hat hét alatt kitanulta a diákiskolát. Amit tanult, voltaképpen a székely huszároknál tanulta. Itt csinosodott ki az írása annyira, hogy később egy-két esztendeig a falu pennája is vala. De keserves iskola lehetett a huszáriskola, mert megfogadta, hogy akárhány fiuval áldja meg az Isten, mind taníttatja. Annyira hü volt a fogadalmához, hogy Ignácka halála után, Gábort Udvarhelyre akarta vinni. De Gábor akkor már tizenhatéves volt, szentgyörgyi osztálytársaitól három esztendővel maradt el, nem volt rábirható, hogy a tanulást újra kezdje. Bennem nem lehetett valami nagy reménysége. Vézna csecsemő voltam, „nagy fekete szem az egész gyerek“, sápadt arc, melyre a búsbeteg tej után, anyóka gondos ápolása mellett is, csak lassan, igen lassan rajzolódott gyenge pirosság, halovány árnyéka a Benedek Huszárok arcát jellemző rózsának, mely minden Benedek Huszár arcán ott virít, a pofacsont fölött. Azért irom pofacsontnak, mert nem minden olvasóm értené meg, ha járomcsontnak mondanám. Ez a kiülő járomcsont s a mélyen bentülő szem általános jellemzője az igazi székely arcnak. A Benedek Huszárokéra a Teremtő jókedve még rózsát is dobott. Ez a rózsza olyan rózsza, hogy itt a nagy Babylonban egy-két hét alatt elfonnyad, de csak vissza kell menned a faludba, ott egy-két nap alatt újra kivirágzik. De mit is keres a kisbaconi rózsza kormos, füstös Budapestén?..

Áldott az emléke anyókanak, az ő szüntelen való gondossága arcomra lehelte a rózsát, mielőtt karja erőtlenül lehanyatlék. Ő egy esztendeig dajkált engem s ezt a dajkálást édesanyám öt esztendei dajkálással fizette meg neki. Arcom kigömbölyödött, ajkam alatt egy kis gödröcske

nevetett, s mondják, édesapám kezdte bánni békételenkedését: megvette az uzoni papbácsi egész birtokát. Vajna Rózszi, az én kurta rokolyás kis pesztrám olyan büszkén mutogatott a faluban, mintha ő pingálta volna arcomra a rózsát, ajkam alá ő kerekítette volna a nevető gödröcskét. Ennek a Vajna Rózsának köszönhetem azt a képet, mely karonülő koromban úgy a lelkembe vésődött, hogy soha ki nem törülődött onnan. Ennek a Vajna Rózsának meghalt a nagyapja, s elvitt engem a halottasházba. Ott feküdt Vajna nagyapó a nyujtópadon, rajta a szemfödél, de nem takarta be az arcát. A szemem beleragadt az archa s lelkem táblájára fényképeződött. Nyilván fel volt kötve kendővel Vajna nagyapó álla s ez a kendő mutathatott úgy, mintha Vajna nagyapónak két csökevény szarva lett volna kétfelől, olyan, amilyen némely birka fején látható. Ez a különös kép kísért öregségemig, kísért ma is, míg végre megkerestem a halottaskönyvben, mikor is halt meg Vajna nagyapó. Nem akartam hinni a szememnek: 1862-ben halt meg. Akkor még nem voltam három esztendő.

Lám, ez a kép belevésődött a még alig eszmélkedő gyermeki lélekbe, viszont nyomtalanul tünt el ugyanennek a gyermeki léleknek ugyancsak ebből az időből egy nagy megrendülése. Anikóval, aki akkor öt éves volt, én meg három, kint az uccán a kapu előtt szaladgáltunk, s tyukszemű Benedek-Benedikti Laji négylovas üres szénásszekérrel hirtelen nekem hajtott, elgázolt, de sem a lovak nem léptek rám, sem a kerék alá nem kerültem: épen feküdtem a földön. Épen, de eszméletlenül. A rémület sikoltása után nyomban elvesztettem eszméletemet, úgy szedtek fel a földről. Már-már azt hitték, meghaltam. Üzentek is a harangozónak, hogy huzza meg a harangot...

Mindezt csak onnan tudom, mert gyermekkoromban sokat beszéltek róla. Én magam akkor Mózi nevű cselédünkre haragudtam. Miért, miért nem, azt hittem, hogy ő gázolt el. Mulattak rajta, amint vádoltam Mózit, mondván: Mózi a csocsóval⁶ lenomtatott. De erre a mondásomra sem emlékszem, csak később hallottam, hogy így keseregtem. És Mózira sem emlékszem, sejtelmem sincs arról, szőke volt-e, barna volt-e, nagy legény, kis legény, pedig sok esztendőt lakott nálunk, mindennap láttam – s ime. Vajna nagyapót csak egyszer láttam s csökevény szarvával ma is látom. A három-négyesztendő koromban látottak s hallottaknak már oly nagy madár-serege repdes körülöttem, hogy válogatnom kell, melyiket szólítgassam elé: csicseregj el, édes kis madárkám, hogy s mint volt, amikor én apró emberke voltam. A fecske csicsergi: Emlékszel-e, amikor Gábor bácsi elbujdosott s egy éjjel odahált András nagyapó lakatlan házában? Emlékszel-e arra a házra? Igen, emlékszem. Vén faház volt. Vastag, széles fazsindellyel fedett. Csak a külső képét látom, azt is haloványan, de látom. De láttam azt is, amikor lebontották, hogy a helyén kőházat építsenek Gábor bácsinak. Mért bujdosott el Gábor bácsi? Azért, mert édesapám rávert a pálcájával. Ő reá is, meg a két szolga legényre is (Boda Sámuel volt az egyik, Bálint Izsák a másik). Estefelé jöttek haza szántóból, három ekével. Ahogy kifogták az ökröket, vizet mertek a kőválluba s neki eresztették a kimelegedett állatokat. – Héj, az irgalmatokat, mit csináltok! – rohant elé a kert felől édesapám. Ki tanított arra, hogy megmelegedett állatot megittassatok!?! – s végigpálcázta a három legényt. Még most is látom édesanyámat, amint kezét tördelve, sirva kéri édesapámat: ne bántsa! ne bántsa! Mind a három legény sirva, kiabálva „bujdosott“ el, Sámuel és Izsák haza, Gábor a nagyapó házába. (Mondanom se kell, hogy pirkadatkor már mind otthon voltak s mentek szántani, mintha semmi sem történt volna.)

Ekkor én három éves voltam. Megállapítom pedig ezt abból, hogy Gábor bácsi házának a tornácra nyíló ajtaja felett, keskeny homlokzaton ott az évszám: 1864. A ház építése tartott egy esztendőt. András nagyapó házát eszerint 1863-ban bontották le. Nyilvánvaló, hogy ebben az esztendőben bujdosott oda Gábor bácsi. S világosan emlékszem, hogy míg a Gábor bácsi házát építették, nem egyszer vittem uzsonnát édesapámnak, de még arra is, hogy egyizben egy tányér frissen sült palacsintát vittem neki. S hogy egyszer-másszor én is buzgólkodtam az építés körül, egy-egy követ, téglát vittem Dénes bácsinak, a pallérnak, aki köpecsi ember vala. Ez a név is bevésődött gyermeki lelkem táblájába, mert Dénes bácsi pihenés közben el-eljátszogatott velem. Mintha arra is emlékezném, hogy kék szeme volt – de már erre nem esküszöm meg. S emlékezem a baróti lakatosra

⁶ Cocó: a ló gyermekes neve.

is, aki az ajtókat s ablakokat szerelte fel. Kissé görbe hátú, fekete szakállu, fekete arcú, de jókedvű, gyermekbecéztető ember, s úgy megszerettette magát velem, hogy nemcsak nem féltem a fekete arcától, de vele is háltam. Széles mellére bujtatott, ülőkémet tapogatva álomba ringatott s reggelenként kacagva mesélte: No, ma megint nyugodalmas éccakám vót. Likat rugott a hasamon a hálótársam!

Jó ember lehetett. Nyugodjék békében a baróti temetőben.

– Hát, fütttyögtet most a mindentudó fekete rigó – emlékszel-e, te vén bohó, hogy volt neked még ebben az időben egy igen kedves pajtásod, aki fölvelt nagy erős karjára, úgy vitt az iskolába, ott mutogatta neked a falitáblákon azokat a különös figurákat. Először azt mutatta, amelyik olyan volt, mint egy ekekabala. Ennek a neve volt: A. Aztán megmutatta azt a figurát, amelyiknek kettős hasa volt, mint a szárazbetegségben sinylődő, dagadt mellü Bogdán Mihálynak: az egyik, az igazi hasa, az is puffadt, a másik a melle, az is. Ennek a neve volt: B. És következett az a figura, mely a félholdhoz volt hasonlatos. Ennek a neve vala: C. Így mutogatta nekem végig ezeket a furcsa figurákat, nagyokat, kicsinyeket, s otthon csak nevettek, hogy az a bolondos Szotyori bácsi ősztől tavaszig, buksi fejecskémbe palántálta az egész ábécét, s hallj csudát! nagy betűket, apró betűket össze is rakosgattam s mikor az ötödik esztendő felé lépegettem, „úgy olvastam, mint a víz“.

Valamint volt idő, amikor a 90-ik zsoldár szerint, „sem ég, sem föld nem voltak“, azonképpen volt idő, „amikor tanítóképzők sem voltak“. Amikor az volt a legalkalmasabb tanító, aki lehangosabban énekelte a zsoldárokat, s kifogástalan pennát tudott hasítani a lud tollából, tiszteletes uram és a nemes presbitérium examináló széke előtt. Ez volt ám csak a jó világ! – mosolyogják le a Galilei-ifjak. Hát, gyerekek, ez a világ olyan világ volt, hogy akkor is, akinek egy csepp esze volt, megtanult írni, olvasni, számolni; az ökör meg akkor is ökör maradt, még ha Bécsbe vitték is, a közmondás szerint. Sőt: ökör marad az ökör ma is.

Ki volt, mi volt ez a Szotyori József? Szegény diáklegény. Az udvarhelyi kollégiumból került a mi kis falunkba – mesternek. Így hívták s hívogatják ma is a kántortanítót. Bolondos jókedvű, magasnövésű, széllesvállu legény volt. Alig hiszem, hogy négy diákosztálynál többet járt volna ki, pedig 18-20 éves lehetett, amikor a „csonka“ mester örökébe lépett. Azért hívták csonka mesternek, mert az egyik keze megbénult, talán amiatt is mondott le, késő öregségében, mivelhogy csak félkézzel billegethette a kis szuszogó, sipoló orgona billentyűit. Nyugalomba ment hát a vén csonkamester, el is költözött a fiához a szomszéd vármegyébe, de nyár vége táján, a kepézésre rendesen visszajött. Kepének nevezték s nevezik a székelyek ma is a papi meg a kántori fizetést. Minden gazda, kinek legalább tizenkét kalongya őszi s ugyanannyi tavaszi gabonája termett, ebből kettőt-kettőt a papnak, egyet-egyet a mesternek adott. Ezek után következtek, akik csak fél kepét fizettek. S legvégül jöttek az „oszpórasok“, a földtelen emberek, akik egy pár garassal rótták le adójukat Isten szolgáinak.

No, most figyeljete ide. Lehetett akkoriban 50–60 egész meg félkepéző gazda, kerekszámban hát ötven kalongya kenyérnek való gabonát, ötven kalongya zabot kapott a mester. Igen ám, de ennek fele a csonkamesterrel, Szotyorinak eszerint maradt 25 kalongya gabonája, ugyanannyi zabja. Egy kalongyában van 27 kéve. Ha elhiszitek nekem, s pedig elhíhetitek, hogy egy kalongya rozs jó ha eresztett két véka szemet, ugyanennyit a zabnak is a kalongyája, eltünődhetnek azon, miből élt s ruházkodott Szotyori József. Ötven véka gabona, ötven véka zab. Csak egyik-másik nagyobb gazda adott buza-kepét, annak az ötven vékának is nagyrésze rozs volt. Vala pedig egy véka rozsnak az ára akkoriban egy német forint, egy német forint pedig 40 krajcár. A zab ára is akörül forgott, csak akkor szökött fel egy kicsit, ha háborus hírek kerengtek a levegőben. Akárhogy forgatom, Szotyori József kepéjét pénzben nem tudom többre becsülni száz német forintnál. Ehhez még hozzáteszek 10–15 szekér fát, egy-két kis szántóföldet s kaszálót (az egész együtt kitehett egy holdat) s hozzáveszem még azt is, hogy esztendőn át énekszóval temetőbe kísért 5–6 halottat 20 krajcárjával, felvittek az iskolába 30–40 gyermeket s fizettek minden gyermek után 20 krajcárt: bizony még kisül, hogy Szotyori József fizetése felrugott 150 német forintra. Hiszen, igaz, igaz, ha nem csordult, cseppent. Teszem azt, a jobbmódu asszonyok, amikor a gyermeküket felvitték az iskolába, kedveskedtek eggyel-mással, ki egy csirkével, ki egy tojással. Szerda és szombat délután

játékdélután volt. Hol az iskola udvarán, hol a cinteremben szaladgáltak-verekedtek a gyermekek: ezt a szaladgálást-verekedést azonban meg kellett váltani. Egy tojás vagy egy cső kukorica volt a váltság. Még ma is kacag a lelkem, ha eszembe jut az a szörnyű dráma, melynek keservesen siró hőse voltam iskolába járásom egy szép délutánján. Szóttes ujjaskám zsebében volt a játékdélután váltsága: egy tojás. Ez a tojás, addig feszengtem a padban, egyszerre csak ropp! eltört. Jaj istenem, – nyilalt kis szivembe a rémület, – most nekem nem szabad játszanom. Keserves sirásban talált a mester, a Szotyori utóda, épp olyan fiatal legény, mint ő.

– Hát te miért sírsz? – kérdezte az új tanító.

A gyermekek válaszoltak helyettem, ki részvétellel, ki kárörömmel:

– Eltört a tojása! Fél, hogy nem játszhatik!

– No, ne sirj, simogatta meg fejemet a tanító bácsi, azért szabad játsznod.

Igen, még ma is kacag a lelkem ezen a drámán, s még ma is érzi kezem a zsebemben szétfolyt tojás tapadó nyirkosságát. Próbálja csak meg valaki, töressen el egy tojást a zsebében, ha ugyan akad oly könnyelmű tékozló ma, amikor öt-hat korona egy tojás – aztán nyuljon a zsebébe: halála napjáig nem szabadul attól a kellemetlen érzéstől, amit ez a tapadó nyirkosság okoz.

De visszatérek Szotyori Józsefhez, mert tudom, kíváncsi vagy, nyájas olvasóm, hogy valóság-e vagy mese az az aranykor, amikor százötven német forintból megélhetett egy ember? Erre csak azt felelem: a csonkamester nemcsak megélt ennek a duplájából a feleségével, de még taníttatta is két fiát az udvarhelyi kollégiumban. Szotyori Józsefnek uri dolga volt. Ő egész nap a mi házunknál lógott, ott ebédelt, ott vacsorált, talán früstükölt is. Kis szobácskájába, mely egy fődél alatt volt az egyetlen iskolaszobával, csak hálni járt. Egykoru volt Gábor bácsival, nagy pajtáságba keveredtek, s rosszul mondtam, hogy lógott nálunk: kora tavasztól, amikor megadta az egzámént, késő őszig, amikor ember, állat fődél alá huzódott, s megnyílt az iskola is, Szotyori nagy buzgón dolgozott: szántott, kapált, kaszált, szénásszekeret rakott, fát vágott a legényekkel, s mindezt széles jókedvvel. Ő volt a még mindig szomorkodó, Ignáckát sirató család jókedvre derítője, ő „duvasztott“ nekem furulyát a füzfa mézgás hajából; ő faragott nekem szekerecskét (szekerecskébe kerekecskét); ő vett föl nagy erős karjára s vitt enyhe téli napokon az iskolába, végig mutogatván a fali táblák csodálatos figuráit. Ez a tizennyolc éves legény a 150 német forintért minden télen megtanított 20–30 gyermeket olvasni, írni, számolni; az esztendő ötvenkét vasárnapján száznégyszer énekelt zsoltárokat és „dicséreteket“; három sátoros ünnep 3–3 napjára is esett 18 istentisztelet; néha a pap helyett könyörgést is olvasott; elmondta szép rendibe a Miatyánkot; öt-hat halottat énekelve kísért ki a temetőbe. Ez a tizennyolc éves ifju szolgálja volt Istennek, szolgálja volt a mi házunknak, ennek is, annak is jókedvéből – Mein Liebchen, was willst du noch mehr?

Várta-e, nem-e vigkedvű Szotyori a vén csonkamester halálát, erre csak a mindentlátó Isten adhatna feleletet. Szeretett volna-e fészket rakni, azt az én ébredező lelkem ugyan vehette-e észre? Egy bizonyos, hogy fél kepeire nem rakhatott fészket, a vén csonkamester pedig nem akart meghalni. Mert ilyen csökönyös minden vén ember. Magam is ilyen vagyok. Hiába csiripelnek a verebek, hogy lejárt a te világod, nincs szükség az írásaidra, lám, élek és irok, ha az asztalfiának is. A vén csonkamester pontosan eljött a félkepeért, kicsépelte, szekérre rakatta s vitte a fiához, vele jött a vén mesterné is, vékony, töpörödött asszony, akinek elméje csendes örületre háborodott abban az esztendőben, amikor a világ legnagyobb költője nyomtalan eltűnt a segesvári csatában. Ott esett el egyik fia a csonkamesternek is. Mindenki elhitte ennek a fiúnak a halálát, csak az anyja nem. Várta éjjel-nappal, ott bolyongott a falu végén, onnét leste, várta, mikor bukkan fel kedves alakja „döllő gödör“ felől, ahol az ut a falunak kanyarodik. Addig várta, addig leste, míg elméjére homály nem borult. És akkor sorba járta a házakat, mindenüvé beszólt: nem látták-e a fiamat? – Nem láttuk, lelkem, nem, – minden háznál ez volt a felelet. Néhol az ágy alá is benézett: hátha ott rejtőzik a zsandár elől? Szegény csonkamesterné, ő nem a félkepeért jött, mint az ura. Ő most is a fiát kereste. Álomkórosként bolyongott szerte a faluban, beszólt mindenüvé: Nem látták-e a fiamat? S mindig csak ez a felelet: Nem láttuk, lelkem, nem.

Milyen szép, milyen érzékeny, milyen megható költeményt lehetne írni erről, ha az érzékeny költeményeknek még volna olvasója! Ha nem durvította volna el lelkünket a világháború, s mind az a fürtelem, ami a világháború nyomán ránk szakadt! Hát csak elégedjete meg ezzel a két sorocskával: Nem látták-e a fiamat? – Nem láttuk, lelkem, nem.

MÁSODIK FEJEZET

Ebben felelet lesz arra az együgyű kérdésre: miért építettek házat Gábor bácsinak, holott még csak 20 éves volt? Ennek rendjén szó lesz a régi s mai székely házakról, sőt arról is, milyen volt az iskola

Porban játszó gyermek volt még Gábor, az volt Benkő Trézsike is, s már a falu közvéleménye a két gyermeket egymásnak eljegyezte. Nem azért, mert a két gyermeket, jóllehet Gábor a felszegben, Trézsike az alszegben lakott, napról-napra együtt látták játszózni, sőt azt is láthatták, hogy Gáborka estefelé mint vezette haza kézenfogva Trézsikét. Ebből ugyan nem lett volna házasság, a falusi hit szerint, ha az egyik gazdag, a másik szegény. De édesapám volt az első gazda a faluban, Benkő Dániel keresztapám a második. Közvélemény ide, közvélemény oda: ez a két gyermek szerette egymást. S nyilvánvaló volt, hogy amikor Ignácka halála után édesapám Gábort Udvarhelyre akarta vinni, a kamaszegény huzódozásában nagy része volt Trézsikének.

„A legénynek éppen úgy kell vigyázni a tisztaságára, mint a leánynak“, – hirdette István nagyapó, s Gábor ezt annyira megtartotta, hogy Benkő Dániel keresztapám uram házában más leányos házhoz soha be nem lépett. De Trézsikéhez sem járt más legény Gáboron kívül: minek szaggassák a csizmát hiába? Huszéves korában állt sor alá Gábor, s bizony sok ezüst tallért meg huszast pengetett le valakinek az asztalára édesapám, hogy Gábort ne vigye el a német Taliánországba, honnét nyolc-tíz esztendő múlva került volna vissza, ha ugyan vissza kerül. Nosza, nagyhirtelen házépítésnek láttak, hadd álljon a ház, ha esztendőket üresen is: a fiu dolga immár, mikor visz bele asszonyt. Hiszen, a Gábor háza egy esztendőt sem ásitott üresen: 21 éves volt, amikor Trézsikét bevezette a falunak akkor legszebb, legnagyobb házába.

Milyen ez az akkor legszebb s legnagyobb ház? Olyan, amely ma, szinte 60 év múltán is a legszebbek s a legnagyobbak közé tartozik. Ennek a háznak szépsége s nagysága még csak akkor tűnik ki igazán, ha visszamegyek ama Benedek Huszár Gábor házához, amely Mária Terézia korában épült, s amely felépülését magának Mária Teréziának köszönhető. Ez a Mária Terézia valósággal gyámság alatt tartá a népet. Megmaradt a faluházán néhány jegyzőkönyv Mária Terézia uralkodásának utolsó tíz esztendejéből s ezekben minduntalan találkozunk a felséges királynő nevével. Valósággal gyártódnak a rendeletek, melyekben hol ezt parancsolja, hol azt a világszép királynő. Nagy gondja volt a fonásra, szövésre, s míg a férfiak hadakoztak, az otthonmaradtaknak, s főként a suhanclegényeknek megparancsolta, hogy a téli estéken fonjanak, akárcsak az asszonyok. Az ő parancsolatjára honosodott meg hazánk földjén a burgonyatermelés; ő parancsolta meg Erdély minden községének s így Kisbaconnak is, hogy küldjön szekérrel egy alkalmas embert Kolozsvárra, ahol is kap egy szekérré való burgonyát, abból minden család néhányat, azt elültetik s szép lassan elszaporítják. Alkalmasabb embert erre találhatott volna-e a falu „nemes székely huszár Benedek Huszár Gábor atyánkfiánál“, aki világot járt ember volt, mert hadakozott a burkusokkal is, s akinek nem volt kedve a házaséletre, vénlegénynek maradt, amiről szintén esik szó a jegyzőkönyvben, mivelhogy nemes székely Huszár Gábor uram „tilosban“ találtatván, illetlenségeért meg is dorgáltatott. Nem lehetetlen, hogy az ő esetéből kifolyóan született familiánkban az örökéletű intelem: a legénynek éppúgy kell vigyázni a tisztaságára, mint a leánynak...

Benedek Huszár Gábor testvére volt az én máskanagyapámnak, vagyis dédapámnak, a nagytestü s nagyerejü Jeremiásnak, nagybátyja tehát István nagyapó, akiről az az intelem ránk öröklődött. Elég az, hogy Huszár Gábor vállalta a küldetést s hazahozott Kolozsvárról egy szekér burgonyát, aminek székelyül pityóka a neve. Hány nap alatt járta meg az utat, ennek az emléke nem maradt meg. Száz évvel később, a XIX. század 70-es éveinek elején, amikor éppen épülőben volt az

erdélyi vasut, édesapám meglátogatta a Kolozs- meg Szilágymegyébe szakadt Benedek Huszárokat, Miklós meg Antal nagybátyjainak a maradékait, hogy örökáron vegye meg azokat a belsősegeket s földeket, melyeket a nevezettek 48 előtt zálogjára adtak el neki. (Mert 48 előtt csak elzálogosítani volt szabad a székely birtokot, mégpedig 30 esztendőre, eladni nem.) A 70-es évek elején járt le ez a zálogos-vásár s édesapám pénzzel megrakodva felkerekedett a nagy utra, hogy a zálogos-vásárból örökös vásárt csináljon. Kisbacontól Kolozsvárig akkor öt napig tartott az ut. Valószínű, hogy száz évvel elébb még hosszabb ideig tartott. Mindegy: a fő, hogy Huszár Gábor meghozta a pityókát, s ezért az utjáért egy ház volt a tiszteletdíj. Egy ház, melyet a falu épített neki. Ennek a háznak csak a fundamentuma volt kő, a fala faragatlan, gombolyag cserfa. Minden egyes fája kilátszott, akárcsak a sovány ember bordája, a vékony méasztakaró alól. Az alacsony falra aránytalanul magas, meredek tető nehezedett, mely nagy iromba cserfазsindellyel volt fedve. Vala pedig az egész házban egy nagy, tágas szoba, egy kis benyiló (abban a sütőkemence) s oldalt egy kamara. Éppen elég egy vén legénynek. Ez a ház kerek száz esztendeig állott, közvetlen a mi udvarunk mellett. Ez is elzálogosított ház volt, így került István nagyapó kezére, tőle édesapáméra, mignem ezt is örökáron megváltá. Az én gyermekkoromban egy oláh pásztorember lakott benne, a vén Demeter András, aki holtáig szidta Kossuthot, merthogy nem adta neki ezt a házat, holott ő már 48 előtt benne lakott. Sehogysem akarta megérteni az öreg, hogy nem volt ő édesapámnak sem jobbagya, sem zsellérje, egyszerűen bérlője a háznak, akárcsak én ma itt ennek a budapesti lakásnak egy derék fűszeres házában; azzal a különbséggel, hogy én pénzben fizetem a házbért, vén Demeter András meg 10, azaz tíz napszámmal rőtta le. S volt ezért neki lakóháza, veteményeskertje, egy kis pityókaföldje, egy istállója (a kecskéinek) – ilyen háziur volt az én édesapám!

No, de találkozunk még vén Demeter Andrással, az országjáró, nagyokat füllentő, nekem igen kedvesemlékü vén huncfuttal, jerünk tovább. Én nekem most azt az utat kell bejárnom, mely a Mária Terézia korabeli Huszár Gábor házatól a Gábor bácsi házáig vezet. Az édesapám háza a 40-es évek elején épült, hetven évvel később, mint a pityókáért épült ház. Ennek már nemcsak a fundamentuma volt kő, de azon felül is egy félméternyre, ott kezdődött a fa, még pedig faragott, a közök kirakva apró kövekkel s így bemeszelve sima téglaház képét mutatá. Széles ereszt volt a benyiló a ház közepén, ettől az eresztől jobbra egy nagy szoba, virágos, méhes kertre nyiló, balra egy kisebb szoba és konyha. Az ereszből volt a bejárás a kamarába s a pincébe, mely a föld színén volt s nem a föld alatt; az ereszből a feljárás a hijjuba (padlás) egy odatámasztott jó magas létrán.

A mi házunk már szép piros cseréppel volt fődve, három kémény füstölt rajta, a pityókás házon egy sem; annak a nagy szabad tüzhelyéről a füst a hijjuban széledt el s szivárgott ki lassanként a fazsindelyek hasadékaik közt. Az esztendő verejtékes munkájának minden gyümölcse szépen elfért e piros cserépfödél alatt. A hijjuban négyoldalt sorban állottak a falusi ácsok faragta szuszékok, öt köblöstől fel husz köblösig: ezekbe hordták fel a buzát, a rozsot, a zabot, az árpát, a borsót, paszulyt, az aszalt gyümölcset. Ami nem fért a szuszékokban, ott hevert csomókban, a hijju tapasztott földjén. A pityókának nagy verem volt ásva a pincében. A gerendákhoz volt erősítve, a pince hosszában, négy-öt széles polc a téli almának. Átellenben a házzal, az udvar tulsó szélén állt a kukorica-góré, székelyül: a törökbuzás-kas, ennek lécbordái közül mosolyogtak ki a piros- meg sárgakukorica-csövek. A galambbugos kapu egyik sarkában, a pityókás ház közvetlen szomszédságában, kis házikó állt; ebben a kenyérsütő-kemence. Egyszerűen *süjtő*-nek hívtuk. A kis kaputól oldalt volt a gémes kut, mellette egy nagy meg egy kis kővállu: este, reggel friss víz benne a legelőre járó állatoknak. A ház háta mögött konyhakert, melyre mindkét szobából kis ablak nyilt. Tyukleső ablak volt a neve. Innen lestük, nem kapirgál-e tyukanyó a veteményesben. Az uccára néző szoba előtt néhány lépésnyi előkert, virágos. A ház már nincs meg, de egy fátyol rózsabokor, melyet édesanyám ültetett, még él és virágzik...

Három ablak nézett az ucca felé, kettő a hátsó virágoskertbe, egy nagyobb és négy kisebb az udvar felé. A hátsó virágoskert volt legkedvesebb helyem. Az ágyásokban fehér szegfű, piros szegfű, packona meg csukros viola illatozott. Az ablakokra felnyult a mályvarózsa s ha kinyitottuk, be is

hajolt azon. A kert egyik sarkában orgonafa. Boroszlán nálunk a neve. A kerítés egyik falának épített méhszin alatt sorakoztak a méhkasok. Itt szerettem üldögni, játszani egymagamban. Sok-sok száraz ágacskát szurkáltam szép sorjában a földbe, öt-hat sorban. Nem katonák voltak ezek, hanem kisdíákok. Ezek helyett a kis diákok helyett mondogattam fel a leckét. Szándékosan hibát ejtettem sorban tizzel, husszal is, mignem valamelyik a hátulsó sorban hibátlanul mondta fel a leckét. Nosza, elévitem az első sorba. Így játszottam ösztönszerűen az *életet*. Mert, így lesznek az utolsóból elsők, az elsőből utolsók, különösen, ha egy felsőbb hatalmasság beleavatkozik. Én voltam ez a felsőbb hatalmasság, de gyermekkorommal bucsut is mondtam ennek: sohasem lett többé senki általam utolsóból első, elsőből utolsó...

Az udvar hosszában még egy veteményes huzódott, a „pityókás“ ház folytatásaként. Felerésze a béresház járuléka volt: itt termett meg nagyokat füllentő Demeter András esztendei káposztája, hagymája s egyéb zöldsége. A karós paszuly meg a lopótök indája felfutott a ház ereszére, összekeveredve lógott az ereszről a hosszuszáru lopótök meg a hosszú, vékony hüvelyű paszuly. Ecetet lopott ezzel a lopótökkel kis hordócskából az öreg füllentő, bort aligha. Átellenben a pityókás házzal, a telek alsó sarkában egyszobás házikó huzódott meg, hajdan pálinkafőző, most „bérház“ ez is. Ebben a kistermetű öreg Rigó zsellérkedett. Amennyire emlékszem, sokat zsémbelt miatta édesapám, mert a munkát nem igen kedvelé. Forró meleg napokon, míg a falu künn izzadt a napon, otthon felejtette magát, ült, üldögélt az árnyékos szobácskában, eregette a füstöt naphosszat – vajjon miről gondolkozhatott? Ő neki is volt egy veteményes kertecskeje, melyet keskeny udvar választott el a Demeter Andrásétól. E keskeny udvar végén huzódott meg a zsupfődeles pajta, a hozzá ragasztott sertésóllal: a két zsellér kevészámu állatainak hajléka.

Szóval, a mi telkünk kettős telek volt: nagy és kicsiny s mintha két gazdáé lett volna, kerítés választotta el. A nagy telek hátsó felében L alakban három nagy gazdasági épület sorakozott: két szalmafődeles meg egy cserépfődeles csür, mind a háromnak födele alatt egyben pajta is. A cserépfődelesben teleltek a „köteles marhák“, ökör, tehén, ló, a zsupfődelesekben a borjak meg a juhok. Külön kis ólak voltak a sertésnek meg baromfinak, kissé közelebb a házhoz, hogy a rőfögő meg kodácsoló jószágok mindig szem előtt legyenek.

Ez volt a falu első gazdájának a belső telke. A csürök mögött, természetesen, tágas csürökert a szalmakazlaknak, a fedél alá nem fért szénának, mely rendszerint tavasszal került sorára, amikor a csürök odrai kiürültek. A csürökert mögött terült el a gyümölcsös, emögött egy lucernás, mely kirugott a Macskás-patakra. Ez a patak volt a határ. Ezentul kezdődött amező, lankás hegyoldal, mely a falu egyik szélét végig szegi. Hajdanában, az ősfoglaláskor a Benedek-nemzetség birtoka, az idők során ősi és „jövevény“ nemzetségek közt ugy elaprózódott, hogy husz esztendő keserves munkájába került nekem, a pennás ivadéknak, amíg a kardos nemzetség földjének egy részét csereberével meg háromszoros-négyszeres áron visszahódítottam. Igazabban: könyviró tollammal *visszairtam*. (Csak türelem, türelem, majd meglátjátok, mi lelket rendítő dráma lesz még ebből.)

A mi házunk már nagy haladás volt a Mária Terézia pityókás háza után, külsejében is, belsejében is, jóllehet a két házat hetven év választotta el. De hát akkoriban csakugyan lassan forgott a világ kereke, kevés volt a világjárta ember s ha egyik-másik hozott is magával valamit, próbált is egy s más ujat, nem igen követték. Ellenben a mi házunkat s a Gábor bácsiét huszonöt év sem választotta el, de a különbség száz esztendőt is kitett. Ezt a különbséget én a szentgyörgyi német iskola javára irom: itt tanulta meg Gábor bácsi az építés művészetét. Ő rajzolta meg házának tervét, e szerint épült az új módi, kőfundamentumos, égetett téglafalu ház, melybe téglaszlopokon nyugvó tornácból nyílt a főajtó nagy, tágas szobába. Ennek a szobának két ablaka nézett az udvarra, az udvar mellett egy kis gyümölcsösre, melynek minden fáját András nagyapó, egy ablaka egy nagyobb gyümölcsöskertre, melynek fái már, egy vén diófa kivételével, Gábor bácsi ülteté. E szoba butoraiból csak egy darabot említek meg: a feketére festett *íróasztalt*, melybe széles palatábla volt beillesztve. Igen jó arra, hogy hirtelen számolást elvégezzon rajta, papirost e miatt ne pazaroljon. Ennek az íróasztalnak a gazdája háziszótt, fehér posztónadrágot viselt, akár a cselédje. Mondhatnám, dacosan, szinte

tüntetően ragaszkodtak az ősi viselethez a szabad székelyek ivadékai, hivatták magukat fehérharisnyás székelyeknek, ellentétben azokkal, akik nemeslevelet szereztek vagy nem is szereztek, de így meg úgy elurasodtak. Igen szegény urak voltak ezek többnyire, kicsiny, rosszul művelt földeken tengődtek s volt rá okuk, hogy a Huszárok, a Benkők, a Keresztesek, a Nagyok, a Bardoczkok, a Balók (csupa kis-és nagybaconi familiák) jó módját irigyeljék.

Gábor bácsi íróasztalos szobájából jobbra is, balra is ajtó nyílt. Jobbra egy tágas „tessék szoba“, benne háziszótt gyapjutakaróval bevont divány, üveges szekrény, nagy ruhaszekrény s ágy is. Ha akarom: „szalon“, ha akarom vendégszoba. Mellette keskeny oldalszoba. Volt hát három lakószoba, eggyel több, mint a mi házunkban. Az íróasztalos szobából balra a konyhába lépünk: háromszorta tágasabb, mint a mienk. Innen garádics vezet fel a kamarába, kamara mellett szintén garádics a hijjuba. A konyha oszlopos tornácra nyílik, erről a tornácról garádics vezet le a sütőkemencéhez s egyuttal a pincéhez is, amely már igazi pince: a föld alá került.

Néhány lépésnyire a ház mögött kisebb épület, ennek födele alatt a nyári konyha meg a gabonás: két oldalt egy darabban nyulnak végig a hombárok, falusi ácsok mestermunkája, de főmestere Gábor bácsi legkisebb fia, aki András nagyapó nevét viseli. Övé már a szülei ház. Gábor bácsi, „a vén jegyző“, aki harminc esztendeig volt három falu pennája, külön házat épített magának a telek másik oldalán. Kedves kis kőház: faragott kő az alja, kis oszlopos tornáca van, kétoldalt rózsabokrok, a kicsi házban két szoba, konyha: éppen elég egy öreg pár embernek. A világháboru sem tudta megkomorítani e kis ház nevetős képét: úgy nevet, úgy mosolyog, mintha az ég soha, de soha be nem borult volna fölötte.

De Gábor bácsi nemcsak magának épített házat, épített a nagyobbik fiának is s ez már igazi uriház. Üveges verandán lépünk e házba, üveges verandáról egy hosszukás keskeny szobába, melyben tulságos nagy helyet foglal el egy öreg zongora... Balra virágos kertre nyíló nappali, jobbra két szoba, tovább a téli konyha, ehhez ragasztva a nyári. Ebben a házban tehát öt szoba van már, mivelhogy szobának számít a zárt veranda is. S ennek a háznak nemcsak zongorája van, de íróasztala is, holott gazdája, János gazda, csak a felső népiskolát végezte. De a leányai már mind kijárták a képzőt.

Itt most meg kell állítanom a tollamat, hogy mondanivalóim sorrendjét meg ne zavarjam. Mert nagy utat kell megtennem még, amíg eljutok odáig, amikor a székely gazdaember iskoláztatja nemcsak a fiait, de a leányait is... Ez már ugrás, szédítőnek látszó nagy ugrás, de majd kisül, hogy nem is ugrás, hanem fontolva haladó, egészséges fejlődés ez. Csak be kell pillantanod abba a virágoskertbe, melyre a nappali három ablaka nyílik s már ez mutatja, hogy ennek a háznak a gazdája ugrás nélkül is halad előre, szépen, egyenletesen, testi s lelki szemünknek jólesőn. Ez a virágoskert az én szülőházam s az előtte meg mögötte illatozott virágoskertecskék helyén születtek. Ha nem nevel urnak az édesapám, ma én volnék itt a gazda, mert, ősrégi székely szokás szerint, engem illetett meg az ősi telek, mint legkisebb fiut. Ám én „tudományra“ váltottam az ősi telket s szomszédja lettem a Gábor bácsi fiának, kint a házam a falu szélén, nagy csendességben – jól történt-e így vagy rosszul, kisül, mire könyvemnek végire érek. E pillanatban idegenül tengődök a nagy Babylonban s nem tudom, nem lépek-e idegen földre, ha innen – megszőkhetem... Ó, ó, megint félre kalandoztam, János öcsém szép virágoskertjéről megfeledkezém. De te megbocsátasz nekem, nyájas olvasó, hiszen vehetted észre, hogy bódult a fejem, bódult a szívem. A mi virágoskertecskénket gombolyag fenyőboronák keríték be, János gazdáét az udvar felől jó móddal megalapozott, fonott drótsövény, az ucca felől fedett kőkerítés. Egy rózsabokor, melyet édesanyám, s egy körtefa, melyet édesapám keze ültetett: a régi virágoskertből e kettő maradt meg. A rég kiszáradt, egyetlen orgonafa helyett, az udvar felőli részen, végig orgonabokrok szelik a drótsövényt, közbe-közbe sugár vörös fenyők, – gyönyörűséges kép s május havában mámorítóan illatos. A méhszin helyett, melynek tövében annyit játszadoztam, új méhszin, melynek födele alatt a gyékényből font paraszt méhkasok s a legújabb szerkezetű kaptárok szépen megférnek együtt. Édesanyám oltatlan rózsájára kegyelettel néznek a piros, a fehér, oltott rózsák s egy közöttük talán szeretettel is: emlékrózsafája ez annak az ágynak, amelyben édesapám örök álomra hunyta szemét. Nagy gonddal ápolt virágágyak középen, oldalt málna-, ribizli s

mindenféle diszbokrok, az ucca felől sorban vadgesztenye, vörösfenyő, hegedűfenyő s még egy körte-s egy almafa: ez utóbbinak ágai, éppen mint az én szülőházam ablakán a mályvarózsa, behajolnak a nappali nyitott ablakán. Szóval, itt szépen, harmónikusan, a régít le nem becsülve, az ujtól nem irtózva, fejlődik az Élet, mivelhogy nem ott kezdik, ahová minden józanul gondolkodó ember hite szerint, eljutni csak századok múltán lehet. Ha ugyan lehet...

*

...Mostan pedig megyek az iskolába. Már nem a Szotyori bácsi karján. Mert Szotyori bácsi mégis itt hagyott minket, pedig hogy szeretett s hogy szeretünk mi is őt. Fészket akart rakni (nyilván megkivánta Gábor bácsitól) s hazament a falujába, Szotyorba, ahol a vén mester halálára nem kellett várnia: egész képét kapott. Hát, elment Szotyori nagy sirással-rivással, sirt ő is, siratta a falu is, különösképpen a mi házunk népe s talán legkeservesebben siratta meg egy pirinkó kis fiu, akinek ezután a maga lábán kell iskolába járnia. S lám, a félkepére nyomban akadt pályázó, két diáklegény, mindakettő – Benkő. A néhai vén tiszteletes gyámoltalan fia az egyik, az a szegény Laji, aki buzával hizlalta a disznót, amikor a maga gazdája lett; középajtai Benkő a másik, aki nevén kívül más atyafiságban a kisbaczoni Benkőkkel nem vala. Lajinak, szegénynek nem volt hangja, annál hegyesebb, csengőbb a másik Benkőnek, akinek Sándor a neve.

Hatodik esztendő taticsikálójá gyereke voltam, amikor Benkő Laji, egy vasárnap délután, az egész falu színe előtt, Istennek házában egzámenre állott. Mert a kántori pályázat valóságos egzámen vala. Minden képező gazdának joga volt az egzaminálásra. Össze-vissza vallatták a pályázót a zsoltáros könyvből. Nem elégedtek meg azzal, hogy az istenisztelet során végig énekelte a szokásos dicséreteket és zsoltárokat, nevezetesen: a gyülekező, a felálló, az ülő, a könyörgés és prédikáció közti éneket (mialatt a tiszteletes a bibliából kikeresi a prédikáció alapigéjét), meg az isteniszteletet bezáró éneket, mert végre is ez csak egy-egy ének, már pedig, gyülekező, felálló, ülő ének többféle van s hol vannak még a karácsonyi, husvéti, pünkösdi énekek? És hol az urvacsoaraosztás közben szüntelenül szólók? Istenem, Istenem, mi tenger éneket kellett tudni s azt orgonaszóval kíséreni a kisbacconi félkepéért!

Ma is látom, amint szegény Benkő Laji félénken, gyámoltalanul betámolygott Istennek házába. Szinte hallom fogvacogását, a cérnalábu áldozat térdeinek összeütődését: szánakozva nézték az öregek, vihogásukat nehezen visszafojtva a fiatalok. Mondjam tovább, ne mondjam, a mai szólásmondással élve Laji pályázata kinos botrányba fult. Alig hallható hangon dűnnyögte el a gyülekezőt: Im, bejöttünk nagy örömmel... Hát, Lajit illetően nagy hazugság volt ez a nagy öröm. Bizony, nem jött ő ide örömmel. Anyja, a vén papné kényszerítette rá. De ő szegény csak nyomkodta tovább az orgona billentyűit, nekifohászkozott a felálló éneknek, amely azért neveztetik ennek, mert erre felállnak a hivek s állva hallgatják és énekelik végig. Ó de szép ez az ének, ha szépen csengő hang vezet az orgona mellől, s kíséri jó énekesek, leányok, gyermekek szoprán, legények tenor, idősebbek emberek bariton hangja! Csak úgy repül az ég felé:

Te rólad zeng dicséretünk.
Nagy Isten! Téged tisztelünk!

De most nem repült ég felé az ének, szárnyaszegetten bukdácsolt, s ha zengő hangú Benedek Sándor János, ez a szőkehajú, piros képű fickólegény hirtelen át nem veszi a szót, a felséges ének bizony nem jut fel az égbe... Zordon képű, hirtelen mérgű Dobai tiszteletesnek csak úgy szikrázott szeme a haragtól, döngő hangon kiáltott fel szegény fiuhoz: Elég volt, Laji, elég! – és Laji szeméből megeredt a könnyek zápora, félre tántorgott az orgona mögé. Érzékeny szívé nénémasszonyok szípoztak, merthogy igen sajnálták a néhai aranyszájú tiszteletes gyámoltalan fiát. Tekintetes Gál Dánielné keresztanyám asszony szégyenében (mivelhogy Laji is keresztfia volt)

kiszaladt a templomból. Öregebb rendü emberek nemkülönben sajnálkoznak, csak a fiatalság vala – mint minden időkben – kegyetlen: illetlen össze-vissza vihogás, élesen csengő kacagás botránykoztató meg az öregebb rendüeket.

Mi más volt Benkő Sándor pályázata a következő vasárnap délutánján! Vastag, telt nyaku legényecske volt ő, öblös torku, bátor képü, apró, eleven szemü, hetyke járásu – bizony, nem verődött össze az ő térde, nem vacogott a foga. Mint a győzelmében bizonyos hadvezér vonult be Istennek házába, jobbra, balra illendően hajtogatva fejét; csakugy recsegett talpa alatt a fa garádics, amint felszaladt az orgonához; ott hirtelen leült, végigfuttatta ujjait s érces hangon rázendített: Im, bėjöttünk nagy örömmel!

Gál János megyebíró (ez nálunk a kurátor neve) büszke-boldogan hordozta körül a tekintetét. Azt mondta ez a tekintet: *Van már mesterünk!* Benedek Balázs, ez a higgadt, minden szavát megfontoló ember, aki kellemetes baritonjával kísérte máskor a mester énekét, most hallgatott s elégedetten hajtogatta a fejét. Az ő fejének hajtogatása is azt mondta: Van már mesterünk. Ezt mondta minden arc, minden szem. *A Te rólad zeng dicséretünk* csakugyan zengett, s amikor következék erre *Mint a szép hives patakra a szarvas kívánczik*, Isten után való vágyakozás fénye ragyogott a szemekben. Vajna Rózsí, az én egykori pesztrám, most már nekiserdült, pirosalma képü leány meg is feledkezett magáról, a szeme rátapadt a nap hősére, aztán egyszerre csak megcsendült a hangja a zsoltár e soránál: *És hozzá kívánczik!* Megbotránkozással fordult felé minden szem. Gál János uram haragosan intette le. Ó, pedig Rózsí igazán olyan szépen, olyan „hegyesen“ énekelt s úgy el tudta nyujtani minden sornak az utolsó szavát, hogy az a következő sorba beléolvadott... Hát azt én az én hatesztendő butikó fejemmel gondolhattam-e, hogy Rózsínak már rabul esett a szive? Hogy ő nemcsak Istenhez, de a nap hőséhez is kívánczók. Aminthogy, meglássátok, ennek a leánynak még ártatlan szive tüzet fogott e napon; tüzet, mely csak sok-sok esztendő multán alszik el, pedig mi tenger könny oltogató!

Hát, végig énekelte Benkő Sándor mind az énekét, ami az isteni tisztelethez tartozék, de hohó! ez még nem elég: még csak most kezdődik az igazi egzámen. Most fogják megegzaminálni az ifju dalnokot a zsoltáros könyvből, sorba énekeltetvén a karácsonyi, a husvéti, a pünkösdi énekeket. Hebegő beszédü Gál János uram (hires nagy verekedésben verték hebegőre a nagyerejü, nagyindulatu embert) a félkepéért úgy megénekellette szegény fiut, hogy sok lett volna, ha nem mesteri, de egész papi képét fizet az eklézsia. Ujesztendő napján, Urvacsora-osztáskor, hosszas szárazság és hosszas esőzés idején és mindenféle alkalmatosságokkal énekelendő énekekre vala kíváncsi Gál uram, végezetül pedig, amikor már csurgott a verejték a delinkvensről (mert az volt már és nem pályázó), feladá Gál uram a legnehezebb s a legszebb feladatot:

– Mé-még egyet, ö-öcsém uram. A ki-kilencvenedik zso-zsoltárt!

A 90-edik zsoltárt! Ezt a zsoltárt, a vastag nyaku, sziklakemény hitü kálvinisták dacos tanuságtételét Istennek örökkévalósága mellett; ezt a fenséges szép költeményt, minden zsoltárok közt a legszebbet, az énekhangot fent és lent kemény próbára tevőt. Ezt a zsoltárt, mely ellenmondást nem tűrően dörgi a hitetlenek fülébe:

Te benned biztunk eleitől fogva,
Uram! Téged tartottunk hajlékunknak.
Mikor még sem ég, sem föld nem voltak.
Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva:
Te voltál és te vagy erős Isten.
És Te megmaradsz minden időkben!

Csuda nagy örömmek s büszkeségnek ragyogását látta gyermekszemem öregeknek, ifjaknak arcán. Van már mesterünk! ezt ragyogták az arcok, a szemek. Nem voltam – hála Istennek – csudagyermek, nem kerestem, nem kutattam, vajjon van-e e sok arc közt bár egy, amelyre kiül a

kérdés: *hát tanítónk van-e?* De későbbi időkből e napra visszatérve, megbizonyosodtam abban: ez a kérdés egyetlen lelket sem nyugtalanított. Kollegiumból jött ez az ifju legény, nyilvánvaló tehát, hogy írni, olvasni, számolni tudnia kellett. Ha ezt a tudományát átplántálja a gyermekszerepbe, amihez pedig csak jó igyekezet szükséges: akkor is bolond volt, ma is bolond ember, aki többet kíván ennél. A mi vén zsellérünket, a bölcs Demeter Andrást, édesapám egyszer megszólította hebehurgya munkájáért. Megállt a vén füllentő s mondá egy igazi bölcs nyugodalmával: – Gazduram! Minden ember bolond ember, aki jobban táncol, mint ahogy tud. Az új tanító okos ember volt: úgy táncolt, ahogy tudott, s most, öreg eszemmel tanuságot tehetek mellette: jól táncolt.

Októberben nyílt meg az iskola, de az egész hónapban csak két növendéke volt: Anikó meg én. Anikó, az én nővérem. Ő már egy telet járt a Szotyori keze alá, tul volt a palatáblán s irkája vonalai közé oly szép kerek betüket körmölgetett, amely kerekességhez – sok esztendő ide-oda próbálgatása után – csak öregedő esztendeimben jutottam el. Eleven eszü leányka volt, de amikor az új tanító kipróbált az olvasásban, ő még sillabizálgatott, mutatóujjacskájával végigtapogatott a betükön, én meg mutatóujj nélkül, mint a gyorsan folyó víz a medrében, úgy szaladtam végig Indali Ábécés könyvének apró olvasmányain. Az én első könyvem nem az Ábéce volt, hanem az első igazi magyar gyermekkönyv: *Flóri könyve*. Az a könyvecske, melyet Bezerédj Amália irt egyetlen leánykájának, Flórikának s vele egy félszázad gyermeknemzedékeinek. Bezerédj Istvánnak volt a felesége ez az áldott emlékü honleány, annak a nagyszivü embernek, aki elsőnek szabadította fel jobbágyait a megalázottság, a földhözkööttség járma alól, – s lám, ebben az országban senkinek sem jutott eszébe, hogy ennek az emberpárnak nagyságát szobor hirdesse időtlen-időkig; a legszebb, a legtökéletesebb szobor, mire magyar szobrász ihlete és vésője képes!

Ennek a könyvecskének minden versikéjét, minden mondatát elejétől végig olvastam százszor meg százszor; kicsi agyamban vittem az iskolába minden betűjét, képecskéjét, s bár megkapott Indali Ábécéjének első lapján az „ő” elé rajzolt őzike is s felejthetetlen emlékként vésődött a lelkembe, – Flórika könyve maradt jó sok esztendeig legkedvesebb könyvem, az én gyermekkoromnak egyetlenegy gyermekkönyve! *Egyetlenegy*. Halljátok, unokáim, kiknek könyves állványain a hazai s a külföldi gyermek- és ifjusági könyvek kettős-hármas sorokban szoronganak! Nekem csak ez az egy könyvem volt. Ennek az egy könyvecskének csak a táblája maradt meg, – emléktárgyaim közt megtaláljátok – de ami benne volt, úgy átgökeredett a lelkembe, hogy ma is gyermeki gyönyörűséggel mondogatom, szavalgatom, dudolgom kedvesen együgyü versikéit: bizonyos, hogy ez az egy könyv elkísér engem a kisbaconi temetőbe! Ennek a könyvecskének lelkéből sarjadzott ki az én gyermek-ifjusági könyveimnek terebélyes fája, melynek tövében ti meg-megpihentek... Ez a könyvecske tett adósává a gyermekvilágnak: mindazt a gyönyörűséget, mit az *egyetlen* könyv szerzett a gyermeki léleknek, tetézve adni nektek, gyermekek!

...Künn az udvaron össze-visszaszaladgálnak rémült sivalkodással a csirkék, édesanyám, Éva meg Anikó keritgetik, no, most mindjárt lefogják, huss! Mikor már azt hiszik: megvan! – kisurran kezük közül a kiszemelt áldozat. Tudom, miért e hajsza: ma visznek föl az iskolába, két gyermek után két csirke jár a tanító bácsinak. Nem „illeték”, de – illendő. Nem sajnálom a tanító bácsitól, de sajnálom őket, szegénykéket. A búsbeteg tejet szopott gyermek érzékenységgel nézem a hajszát, s bármint vágyakoztam az iskolába, most, hogy közeledik a pillanat, kicsi szivemet szorongani érzem: vége a szabadságnak, nem szökhetem át kedvem szerint a kis zsellérházba, amely amilyen kicsiny, oly nagy nekem: a mesék végtelen birodalma. Ott, abban a kicsi zsellérházban hallottam az első mesét. Mondója egy növendék-leányka, s nem vén banya, mint azt gondoljátok talán. És az első mese után kisírtam-könyörögtem belőle a másodikat, harmadikat, a negyediket, – aztán a jó Isten tudja, hányadikat – nem volt többé nyugodalma tőlem. Hol tanulta tengersokaságát a kacagtató, a hátborzongató, lélekzetfojtogató meséknek ez a leányka? Sem apja, sem anyja nem volt mesemondó. Nyilván fonó- s kukoricafosztó-estéken szedte föl, s mondta tovább tóditva, cifrázva, én meg nyeltem magamba tátott szájjal, kipirult arccal, lázban égő szemmel, s végére ha ért egynek, rángattam a szoknyáját: tovább, tovább, még egyet, no még egyet! Emlékszem, világosan emlékszem,

sok-sok este sirva bujtam karikás ágyacskámba, mert nem hívták át Rigó Anist – ő volt az én mesemondóm... Vajjon él-e még Anis? Még élt most esztendeje, amikor világszép kertemből másodizben⁷ kellett menekülnöm... Eleven, vidám, csipkelődő, csufondáros száju vén asszony, szót-szóra mondó, nagyokat tóditó – könnyü volt rekonstruálnom a mesemondó növendékleányt. S ahogy elnéztem, elhallgattam most ősz fejjel, bár egy mesére sem emlékezem, amit belőle kisírtam, már tudom, hogy ezekből a mesékből sarjadzott ki a másik fám, a mesemondó terebélyes fája, melynek tövében szintén meg-megpihentek... Bezerédj Amália és Rigó Anis... Nagyúri nő az egyik, zsellérleány a másik. Ennek a kettőnek lelki táplálékával mentem én az iskolába. Csak egy gyermekkönyvem volt? Ne, ne sajnáljatok, gyermekek. Szép volt, gazdag volt az én gyermekkorom. Tele volt a lelkem jámbor versikékkal, tele volt mesékkal, a nép, az istenadta nép kincsházának legdrágább kincseivel – szép volt, gazdag volt az én gyermekkorom!

Karján hordott Szotyori az iskolába, lába közé állított Benkő, úgy olvastatott próbát velem. Simogatta fejemet, arcomat, csudálkozott, álmélkodott, aztán egyszerre csak fölemelt az ölébe s megcsókolt. Ezzel a csókkal „irta be“ a hatesztendő apró emberkét. Hogy fölmelegítette, hogy felszabadította szorongó szivecskémet ez a csók! Belenéztem a szemébe s mondtam nagybátran: Tudom az egyszeregyet is, tanító bácsi!

- Ó, ne mondd, – mosolygott színlelt csudálkozással.
- Tudom bizony!
- „Szóktetve“ is?
- Szóktetve is!

És szóktetett össze-vissza: 5×5, 4×9, 9×4, 6×7, 9×9 – édesanyám meg gyönyörködve, aggódó arccal figyelt, nem zavarodom-e bele a szóktetésbe. – Ne féljen, édesanyám, bátoritá loppal oda-odavetett mosolygásom.

- De azt nem tudod, hogy a macskának hány a lába? – kérdezte hirtelen Benkő bácsi.
- Kacagtam, hogy csakúgy csengett a kis szobácska.
- Ó mit gondol, tanító bácsi! Négy, négy, négy!
- Ohó, – mondta Benkő bácsi roppant komolyan:

A macskának négy a lába,
Ötödik a farkincája.

Mind kacagtak, édesanyám, a tanító bácsi, Anikó, de az én kicsi szívem elszorult, szemem sarkán kicsordult egy köncsepp, hirtelen, váratlan gyult világosság buksi fejecskémbe: ime, valami, ami nincs benne sem a Flóri könyvében, sem az Ábécében, s jaj, Istenem, még mi minden lehet, ami nincs meg ezekben! Alig tudtak megvigasztalni.

*

Október végére betakarodott a falu, megjött november, melyről meg van írva Flóri könyvében:

Ködös és hideg november,
Fázik akkor állat, ember.

Igen, megjött, lassankint megteltek az iskola padjai, baloldalon a leánykák, jobboldalon a fiuk. Csudálkozva láttam: fiuk, lányok, mind nagyobbak, én vagyok az iskola Benjaminja. Voltak a fiuk közt nagy kamaszok, a leánykák közt domborodó mellű növendék-leányok, akik még az Indali Ábécéjénél tartottak, mutatóujjal babukoltak végig a betükön. De akadtak köztük előrehaladtabbak

⁷ Első izben 1916 augusztus végén az oláh betörés, másodizben 1918 október végén az oláh megszállás elől.

is: Dobai Anikó, a pap leánya, Jankó, a fia: ezek már Gáspár János Olvasókönyvéből olvasgattak, igen lassan, megfontoltan, amin én igen megzavarodtam, merthogy az ő apjuk pap vala... De nini, milyen szépen, milyen akadozatlan olvas Vajna Ferenc, ez a barnaképi, csillogó szemü fiu, holott az ő apja nem pap, nem nótárius, nem megyebíró, csak furó-faragó ezermester, kicsi gazda, – hogy lehet ez? Most kiáll a nagy fekete táblához, mondatokat ír oda, gyönyörű kerek betűkkel, csuda, hogy tovább nem gurulnak. Megtudtam, hogy ezek a nagy fiúk s nagy leányok mind három-négy tele járnak iskolába s lám, a legtöbbje csak babukolva olvas, – hát ez hogy lehet? Hiszen rájöttem lassacskán. Aki felvitte gyermekét az iskolába – hát az felvitte. Aki nem vitte fel – hát az nem vitte: nem igen kérték számon. November közepén, Szent Márton napja körül telt meg az iskola, virágvasárnapján volt az egzamen. Közbe-közbe el-elmaradoztak a kamasz fiúk: ha jó szánut volt, mentek az apjukkal az erdőbe fáért. Márciusban, ha elolvadt a hó, kezdődött a szántás, apró fiúk, kamasz fiúk az ökör mellé álltak, nagyokat rittyegtettek ostorukkal, hogy csakugy zengett a határ. Voltaképpen 3–4 hónap volt az esztendő, az iskola esztendeje.

Amely gyermek rendesen járt az iskolába s fogékony volt az esze, két télen kitanulhatta az egész iskolát. Ha hat telet járt, akkor sem haladt tovább: újra meg újra magolta a Bibliai történeteket, a konfirmációs kátét, Erdély történetét, melyet versekben irt meg egy Györke nevű versfaragó. Ha mindehhez hozzáveszem Erdély kopott, szinehagyott földabroszát, melyből egynehány helységnek a nevét ki lehetett betűzni; az egyszeregyet; a számtudományokból a négy alapszámot s a Gáspár-olvasókönyv olvasmányait: ennél több tudománnyal a kisbaconi iskola agyunkat meg nem terhelé.

Az én gyermekkorom népiskolája és középiskolája közt nem volt közvetlen kapcsolat. Akár két telet, akár hatot ültünk, üldögéltünk rozoga, nyikorgós padjain, a kollegium első osztályába föl nem vett nagytiszteletű Kiss Ferenc uram, a székelyudvarhelyi kollégium rektor-professzora. Ám az én időmbeli kollegiumnak volt négy elemi osztálya is, ennek azonban csak a második, legfőbb harmadik osztályába vették föl a falusi iskola „végzett” nebulóit, akik közt 12–14 éves kamaszok is voltak.

Amikor az első telet kijártam, éppen közepén voltam a hat meg a hét esztendőnek. Benkő bácsi – így mondanák ma – velem brillirozott a virágvasárnap exámenen. Kiállított az Urasztala elé, ott előre, jobbra, balra szépen meghajtottam magamat s elszavaltam egy költeményt, mely nem volt benne az Olvasókönyvben: *A megfagyott gyermek* volt e költemény. Irta báró Eötvös József. Így: E-ötvös. A tanító bácsi is így mondta: E-ötvös, s nem Ötvös. Akkor ez az Eötvös báró *csak* költő volt, s talán maga sem hitte, hogy még egyszer Magyarország kultuszminisztere lesz, a népoktatási törvény megalkotója. Mert volt már egyszer: 1848-ban. De amikor én *A megfagyott gyermek*et szavaltam, 1865-öt irtak; már olvadozott ugyan a jég a megfagyott ország dermedt kebeléről, bimbóztak a remény virágai, de ki tudja? hátha megfagynak a bimbók, mielőtt virággá fakadhatnak. Az anyja sirján megfagyott gyermek érzékeny története megtalálta az utat az érzékeny szivekhez, s úgy tetszik nekem, akkoriban minden szív érzékeny vala, mivelhogy az asszony-nép sirt hangosan s kemény arcú férfiak is szemüket törülgeték. És mert ez elég hosszú költeményt megakadás nélkül csengette végig az iskola legapróbb gyermeke, ne csudáljátok, ha fülem hallatára jövendöl meg Gál János megyebíró keresztapám uram (persze, hogy ő is keresztapám volt!): me-meg lássák a-tya-fi-fiak, e-ebből a le-legé-génykéből pap-pap lesz! S jól jövendöl Gál uram, mert bár palást, az öreg korral folyton növekvő nagy bánatomra, vállamat nem fődé, attól a pillanattól fogva, hogy tollamon át beszélhetek az én népemhez, mind e mai pillanatig, magamat papnak érzém...

Amikor az egzamennek vége volt, Benkő Dánielné keresztanyámasszony hirtelen lehajolt a pad alá, onnét kiemelt egy zsákot, a pad fölött áthajolva meglóbálta, s im egyszerre csak a templom földjén tenger sok aszaltkörte gurult szertesztét. Nem volt ebben meglepő minden egzamen végén hol ez, hol az a néni, néha többen is, szétönté a maga aszaltkörte-ajándékát. Egy pillanat s egymás fejénhátán rohantak ki a gyermekek, mohón estek a pompás csemegének, az erősebb félre lökte a gyengét, volt sírás, kacagás – ez az élet. Nem, nem egészen ez az élet. Én az első pad külső szélén ültem,

szorosan visszahúzódtam a pad hátához, mikor aztán az én padom kiürült, felálltam s úgy néztem a dulakodást...

Gál uram megjövendölte, hogy pap leszek, s ha bölcsebb ember, most a jövendölését megpótolhatá vala: – pa-pap, de sze-szegény... Alig hiszem, hogy bárkinek is e gyülekezetben szemébe tünt volna e kép: a templom közepén gomolyog, dulakodik egy csomó gyermek, egy meg ott áll, álldogál szótlán, gyámoltalan – mely boldogító, mely megnyugtató érzés ma, a 60-adik év alkonyán, hogy életem folyásán véges-végig, sohasem vegyültem a dulakodók közé, mindig csak álltam, álldogáltam szótlán, gyámoltalan!

Nem, nem félek a számadástól, ha majd Isten előtt állok.

HARMADIK FEJEZET

Ebben az író néhány lapot szentel édesapjának, akivel az olvasónak még gyakran lesz találkozása

A második egzámen után az egész falu tudta, hogy ősszel kollégiumba visz az édesapám. Onnét tudta, mert az Urasztala előtt én szavaltam a bucsuztató verset. Bizonyos, hogy nem poéta irta e verset, mert emlékezetem tábláján egy sor sem maradt meg. Nyilván, kántorfaragta rossz rigmus volt, melyet Isten tudja hány iskolában hadart el az iskolától bucsuzók nevében az a fiu, aki vagy a legjobb tanuló, vagy a tanító kedveltje, vagy a – pap fia volt. Mit tagadjam, én voltam Benkő bácsi kedveltje, sőt, úgy látszik, ennek az esztendőnek a legjobb diákja is. Ebben nincs semmi csudálatos: a mi házuk volt a falu egyetlen könyvszerető háza. Az egész faluban, a pap kivételével, csak édesapámnak járt ujság. Rendszerint velem olvastatta fel a königréci csatáról szóló híreket s minduntalan megállított: lassabban, fiam, lassabban. Vajmi keveset értettem abból, amit olvastam, de azt megértettem, hogy valahol messze rettenetes dolgok történnek, mert édesanyám szakadatlan könnyezéssel kísérte olvasásomat, fel-felsőhajtva: Oh Istenem, Istenem! Megértettem, hogy tengersok katona áll szembe, ezek mind lövik, vágják egymást; hogy sok szép magyar fiu vére hullott idegen mezőre, köztük a Benedek Temető⁸ Istváné is, akinek halálát azonban nem ujság, de feketepecsét levél jelenté. Az én édesapámnak, a mai szemmel nézve, szegényes, de akkoriban gazdag könyvtára volt. A sort, természetesen, a Szent Biblia nyitja meg, mely egyuttal a család anyakönyve is. A Szent Biblia elején, üres lapon volt feljegyezve mindakét nagyapám s nagyanyám születésének s halálának esztendeje. Utánuk következett édesapám, aki 1815-ben, november havában, édesanyám, aki 1822. május havában született. És sorban hét gyermek. Kezdi Gábor 1843-mal, végzem én 1859-cel.

Hosszu élete folyásán nyolcszor olvasta végig édesapám a Szent Bibliát, s mindjárt hozzáteszem: nem volt nagy templomjáró, ő, a vallásos lelkű, istenkáromlásban soha nem találtatott ember. Istent tisztelte, de perlekedő természetű szolgáját, az én keresztapámat, nem igen. Semhogy őt hallgassa, inkább a Bibliát olvasá.

A Szent Biblia után legkedvesebb s többször elolvasott könyve Budai Ferencnek, a tudós debreceni professzornak történeti Lexikona volt, s holtig fájlalá, hogy e könyvnek csak az első kötete volt meg, az M betűig. Sokat forgatta Kállay Ferenc könyvét is, A nemes székely nemzetről szólót, melyben régi jelesebb székely családokról is van feljegyzés. Ebből a könyvből mosolygott rá egyik ősünknek, Benedek Keresztélynek a neve, aki a 17-ik század közepén Udvarhelyszék királybirája volt. A szükszavu feljegyzést bő kommentárral kísérte édesapám. Apáról fiura maradt az emléke, hogy Keresztély királybirónak halastava és jégverme volt. Halastónak is, jégveremnek is ma is meg van a nyoma az én kertemben. A halastó felett ma is buzog a forrás, mely friss vízzel táplálta. Ma az én házamba s kertembe innen ágazik szét a víz, ha ugyan bánatában ki nem apadt...

Több rendben olvasá el Bölöni Farkas Sándor Amerikai utazását is, mely az én gyermekkoromban tiltott, rejtegetett könyv volt. Nemcsak édesapámnak, de az egész családnak igen kedves, agyon-olvasott könyve volt Mayer István esztergomi püspöknek az 1859-ik évre szóló Kalendárioma. Ezt édesapám annyira megbecsülte, hogy be is kötteté. Ez a derék püspök István bácsi név alatt szerkeszté Kalendáriomait, melyek tele voltak falusi népnek való, Egy ballépés ezer bajt okoz s efféle hasznos és erkölcsös történetekkel. Kioktatott arról, hogy kell a fagyott embert életre kelteni; szivrehatóan prédikált a pálinkaivás szomorú áldozatairól, s örök időkre emlékezetembe vésődött ez a verse:

⁸ A temető mellett volt a házuk, innen a Temető melléknév.

A pálinka gonosz ital,
Ki azt issza, korán meghal.
Nyáron izzaszt, télen fagyaszt,
Okos ember nem issza azt.

Hát Boros Mihály könyve: András, a szolgálégény, meg András, a gazda! Hogy faltam e könyvet, melyet Boros Mihály – amint később megtudtam – német földből ültetett át magyar földre, de színmagyarrá lett ám a könyv az ő tollán – nagydiákkoromban is gyönyörűséggel olvasám. És kézzől-kézre járt, – össze-össze is pereltünk rajta – Kriza Jánosnak, az unitárius költő püspöknek halhatatlan könyve, a *Vadrózsák*, a székely népköltésnek e kincsháza: ennek a könyvnek tulajdonítsátok, hogy első könyvem az én népem nótáinak, balladáinak, meséinek szentelém. Ennek tulajdonítsátok, hogy ezt a könyvet a 17 éves ifju készen hozá táskájában, világhódító álmokban gazdag szívvvel, ide, a tündérvárosba, melyről ugyan ki hitte volna, hogy gyászfekete városra sötétedik valaha; melynek komor falai közt a szabadonjáró foglyok százezrei támolyognak, porig alázottan, reménytelen csüggetegségtől görnyedetten – ide, ide hozta első könyvét a 17 éves gyermek – óh, jaj, miért hozta ide?! Kinek hozta ide?!

Érzem is, látom is, hogy ez a könyv, talán az utolsó, nem a „nyájas“ olvasó kezébe való. Avagy lehet-e irni csendesesen folyó vízhez hasonlatosan folydogáló könyvet, amikor gyászfeketébe borult az ég felettünk, reng a föld alattunk? Amikor ég, föld összeomlani készül? Amikor mind a magyar, akihez a nagy összeomlás, vaksötét esztendejében száll le a Halál angyala, „mint magyar, reménytelenül hal meg?“

*

Tudod-e, nyájas olvasóm, mi az Őserő? Testnek s léleknek az az ereje, amely évszázak óta porladozó ősök porából sarjadozik s nemzedékről nemzedékre száll. Időnek, Sorsnak zordságával keményen dacoló. Romlott vért, mely titkon beléje szívárgott, szilajul dob ki, mint föld méhének minden piszkát a tüzokádó. Ó, áldott Őserő, tied a dicséret, a dicsőség, hogy a nagy összeomlás rettenetében sem reszket a kezem; hogy lelkemnek rendülése, szívemnek háborgása hirtelen lecsöndesül; hogy újra gyermekké leszek s repeső szívvvel vetem magamat szép gyermekkorom tündérvárába.

...Ime, visszatérek édesapámhoz. Félek, róla tökéletes képet rajzolni képtelen leszek, bár nemes alakja e könyv folyamán, újra meg újra tollam elé kerül. Nagy, erős csontu, széles vállu, öl magas ember az én apám. Mélyen fekvő fekete szem, magas, széles homlok, arcán a Benedek Huszárok jellegzetes, rózsás pirossága, melyet a halál keze is csak meghaloványít, letörültni képtelen. (Talán Judit ősanánk szerelmes lelké lehelte ezt a rózsát első gyermekének arcára s azóta kivirágzik a nemzetség minden fiának, leányának arcán?) Hirtelen lobbanó harag szikrákat csíhol ki ebből a mélyen fekvő szemből, állandó jellege – szelid mosolygás. A mesemondók mosolygása ez. Tele van a lelké olvasott, hallott, öröklött és átélt történetekkel; szeret évődni azokkal, akiket szeret; csakugy ömlik a tréfás, dévajkodó beszéd, s foly, folydogál csendesesen történet történet után. Meg-megpihen, fel-felsőhajt, tovább üzi-füzi a történetet, s ha könyvből olvasott szomorú történetet mesél, végezetül arca, szeme mosolyra derül, megnyugtatóval szóval is a hallgatót: de hiszen ez csak – *rege*. Így mondja: rege. Így, és nem: mese. Sohasem mondja regénynek a regényt, hiába olvasta így a regények címlapján: ő neki minden történet – rege. S mivelhogy rege és nem igaz valóság, bár olvasás közben könny gyűl szemébe, hamar megvigasztalódik s megvigasztal minket is.

A gazdaságban nem ismer tréfát. A Föld az ő legnagyobb, legmélyebb, sirig tartó szerelme. Gondatlanságot, felületességet, henyélést nem tűr. Kezén ég a munka, s megköveteli, hogy égjen a kezén házanépek, cselédjeinek is. Erdőre, mezőre egy kis hadsereg vonul ki, édesapám a vezére,

a gyermekei, a cselédei, a napszámosok a közkatonák. Csak édesanyám marad otthon. Az ő gyenge kezét nem égette nap heve, nem durvitotta kapanyél, bár valósággal szerelmes volt erdőbe, mezőbe. Ünnepe volt, ha a háznak, a belső gazdaságnak gondját ott hagyhatá s könnyü asszonygereblyével a szénát gyűjtheté.

– Az asszonynak otthon a helye, vallotta édesapám. Mezei munkájának több a kára, mint a haszna. Miért? Mert amíg a réten egy boglyácskára valót összegereblyéz, egy nagy boglyára való kárt vall a ház, meg az udvar, ha nincs rajta az asszony szeme. A jó asszony szeme. Mert – mondogatta édesapám – a gazda nem hordhat be annyit a nagykapun, hogy a rossz asszony ki ne hordogassa a kiskapun. De ez úgy volt mondva, hogy benne mosolygott a nyugodt ember tudata: az én feleségem nem hordja ki. Sohasem is vetett új búzát a földjébe édesapám, mindig tavalyit. Nem is volt a búzája üszöges, konkolyos soha. De ne higyjétek, hogy azért a kiskapun nem hordtak ki sok minden jót. Nem édesanyám, hanem a „bejáró“ szegény asszonyok, akik hol lisztért, hol szalonnáért, hol turóért jöttek s üres kézzel sohasem távoztak. Nem kellett édesanyámnak rejtegetnie a gazda elől e jószivü adakozást: a gazda sem írta be könyvébe. Beirta a jó Isten, aki mindent lát s akinek bizonytal van erre egy nagy aranykönyve.

Csendesebb természetű munka ha folyt, mulattató históriákból ki nem fogyott. Meg-megcsendült erdő, mező az egészséges kacagástól, egy-egy pillanatra megálltak a kezek, hogy annál jobb kedvvel, annál serényebben mozogjanak utána. Ki-kiszemelt hol egy legényt, hol egy leányt, mindig olyat, aki értette a tréfát, s mindjárt szerzett a legénynek feleséget, a leálynak férjet, nem hozzájuk illőt.

– Látod-e, mondta a leálynak, én tudnék egy neked való legényt. Ott van Buklesz Andi, az éppen illenék hozzád. Mert Andi olyan legény, akinek nem fele kár, amit megesszik. (Értsd ezalatt: hanem egész kár.)

Buklesz Andi toprongyos, torzonborz vén legény volt, a neve is csuf név.

– Hát még milyen feleséget tudnék neked, fordult a legénynek. Bezzeg hogy eltalálna téged Jákób Ráki! (Ez volt a falu leglustább leánya.)

Ha nem mesélt, biztatott: daloljunk, de csak a vidám nótát szerette munkaközben. Kedves ravaszág volt ez: vidám nóta gyorsítja a kezét, lassítja a szomorú.

Vannak emberek, kik csak a maguk gyermekét szeretik: édesapám meleg szivéből minden gyermeknek jutott szeretet. Gazdag gyermek, szegény gyermek egy volt neki: a gyermek – gyermek. Nem tudott úgy elmenni gyermek mellett, hogy rá ne mosolyogjon; hogy meg ne szólítsa; s ritkán indult el hazulról, hogy feneketlennek tetsző zsebében ne lett volna alma, körte, szilva, mogyoró – jó gyermeknek való. Amikor én a kisbaconi „akadémiát“ elvégeztem, édesapám még javakorabeli, egyenestartású, erőteljes, egészségtől duzzadó ember volt, de már – nagyapó. Valóságos nagyapó. S im, egyszerre a falu összes gyermekeinek nagyapója lett. Ha végigment az utcán, meg-megállították a gyerekek: Hová megyen, Huszár nagyapó? Ha több gyermek ugrálta körül, meg-megállt, le-leült a kapu elé, eltréfált velük s aztán egyszerre csak azon vette észre magát, hogy gyermek ül a térdén s biztatja: Vigyen Barassóba, nagyapó!

Hát vitte, hogyne vitte volna. Lovaglásra mozdult a lába s dudolta csöndesen:

Gyi, te, lovam, Barassóba,
Mit hozok én Andriskának?
Csengőt-bongót a nyakára,
Aranyvesszőt a hátára.
Gyi te, lovam, gyi te, gyi!

Aztán hirtelen lefordította a gyereket a térdéről s színlelt rémülettel kiáltott: héj, aki adta! Felborult a szekér. Héj, atyafiak, ide, ide! Segítsetek!

Volt erre kacagás meg tülekedés.

– Engem is vigyen, nagyapó! Engem is boritson fel, nagyapó!
Vitte, vitte s felborította sorba valamennyit.

Bizony nem lesz nehéz majd megmagyarázni, mért visznek a kisbaconi gyerekek virágot minden esztendőben Huszár nagyapó sírjára...

S ha vitte, vitte Barassóba a falu gyermekeit, hát engem, a legkisebbet hogyan vitt volna? Vitt ő „messzibb” is, a Romhány nevű cserfa-erdőbe, mely szinte a falu fölé hajlik, s nemcsak a zugása hallik be, de a vadgalamb bűgása is. Valahányszor erre az erdőre gondolok, (s de sokszor gondolok!) megcsendül lelkemben Kriza János dala:

Erdővidék az én hazám,
Székelynek szült édesanyám.
Zöld erdő zugásán,
Vadgalamb szólásán
Nevelt fel jó apám.

Ide, ebbe az erdőbe vitt édesapám egy esős nap délutánján, amint egyszerre a nap kimosolygott.
– No, gyerekek, mondta Anikónak s nekem, kisütött a nap, menjünk gombászni.

Hét éves volt Anikó, én meg öt. Nagy kedvvel indultunk az erdőnek. Édesapám nagy öblös kosarat vitt, mi meg afféle kis kötőkosarat. Hát, szép lassan kimendegéltünk az erdőbe. Csak úgy fehérlett meg kékült a föld a keserű meg a kékhátú gombától. Ide-oda kapkodtunk, szaladgáltunk, ujjongtunk, kacagtunk, zengett az erdő. Egyszerre csak megszólal édesapám halkán: – Nézzétek, amott jön errefelé két bibarcfalvi asszony. Én meghúzódok egy fa mögé, ti meg csak gombásszatok. Ha ideérnek az asszonyok s kérdik, hogy kivel vagytok itt, mondjátok, hogy magatok jöttetek ide.

Mindjárt vissza is húzódott, mi meg szép lassan szedegettük a gombát, s közben egyre közelebb jöttek az asszonyok. Ezek is gombásztak. Bezzeg, hogy az asszonyoknak ez volt első kérdésük:

– Hát ti kivel vagytok itt, lelkem gyermekeim?

– Mi bizony magunk vagyunk, felelt Anikó.

– Ó ne mondd!

– Magunk bizony! – erősítettem én.

– Ó, ó, – csóváltatta fejét az egyik asszony – halljon ide, komámasszony! Hát osztán van-e lelke s istene az olyan anyának s apának, aki ezt a szetemnyi leánkát s legénkét erdőbe ereszti? Már én Dárius kincséért sem tenném meg.

– De még én sem!

– Talán mostohaanyátok van, lelkem? – kérdezte az egyik s feleletet sem várva, folytatta: Mert én már hallottam olyan gonosz mostoháról, aki rávette az urát, hogy vigye ki a maga két édes gyermekét az erdőbe s hagyja ott. Hát ott is hagyta. Hej, sirtak szegény gyermekök, hogy zengett belé az erdő! Kiabáltak: édesapám! édesapám! Hiszen kiabálhattak, otthon volt már akkor az apjuk. Hát csak bolyongtak erre, arra, keresték az utat hazafelé, s addig keresték, hogy bevesztek a rengeteg erdőbe. Csak mentek, mentek, s egyszerre csak találtak egy kicsi házat, aki csupa mézeskalácsból volt építve. Abból a’...

Mondjam tovább, ne mondjam? A jó asszony végig mesélte nekünk Jancsi és Juliska világszerte ismeretes meséjét. De mi most hallottuk először, fojtogatta a sírás a torkunkat, s hej, megkönnyebbült kicsi szivünk, amikor véget ért a mese, s Jancsi és Juliska helyett a vén boszorkány került az égő kemencébe. Amikor a mesének végére jutott az asszony, akkor jutott eszébe megkérdezni, hogy: Ugyan bizony kinek a gyermekei vagytok, lelkem?

– Benedek Huszár János édesapámé, szolgálatjára, felelt illendően Anikó.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.